

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ

**Δύο θαυμαστές διηγήσεις στον Φιλοψευδή του Λουκιανού
και τὰ παράλληλά των στα άγιολογικά ιδίως κείμενα**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Παρατίθενται και εξετάζονται συγκριτικῶς δύο διηγήσεις (παραδόσεις) ἀπὸ τὸ ἔργο Φιλοψευδῆ (-εῖς) ἢ ἀπιστῶν τοῦ Λουκιανοῦ πρὸς συναφοῦς περιεχομένου άγιολογικῆς διηγήσεις ἀλλὰ και πρὸς νεώτερες, ἑλληνικῆς και ἄλλων λαῶν. Θέμα τῆς πρώτης διηγήσεως εἶναι ἡ τιμωρία διὰ ξυλοδαρμοῦ ἱεροσύλου θαυματικῶς και τῆς δεύτερης ἡ ἐξουδετέρωση κατὰ μαγικό - θαυματικό τρόπο ἐπικινδύνων φιδιῶν.

Ἐπὸ τὴν παράδοση τῶν άγιολογικῶν διηγήσεων ἀναδεικνύεται ὁ ψυχωφελῆς και διδακτικὸς σκοπός, στὸν ὁποῖον ἀποβλέπει ὁ βιογράφος. Ἐνεξάρτητα πάντως ἀπὸ ἀποκλίσεις και σκοποὺς τῶν διηγήσεων τῶν άγιολογικῶν κειμένων, ἀπὸ τῆς ὁποῖας θὰ μπορούσαν νὰ προέλθουν εὐκολώτερα οἱ σχετικῆς νεώτερες λαϊκῆς παραδόσεις, ἡ συνάφεια πρὸς τῆς διηγήσεις τοῦ Λουκιανοῦ ἀποδεικνύεται στενή και δεδομένη. Ἐποστηρίζεται ὅτι, ἂν οἱ Λουκιάνειες διηγήσεις ἀπετέλεσαν ἀπ' εὐθείας πρότυπα διαμορφώσεως τῶν παραδόσεων τῶν άγιολογικῶν κειμένων, δὲν μπορεί νὰ ἀποδειχθῆ με ἀπόλυτη βεβαιότητα. Ὁ Λουκιανὸς διεκδικεῖ πάντως τὸ προνόμιο τῆς γραπτῆς διασώσεως των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι τὸ κείμενό του ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσα πιθανότητα σταθερὴ ἀφετηρία γιὰ τὴ δημιουργία νεωτέρων παραδόσεων συναξαρικῶν και ἄλλων, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ μαρτυρούμενο εὐρύτερο ὕλικὸ παραδόσεων και ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα.

Α'

Ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς διηγήσεις (παραδόσεις) αὐτῆς, πὸν παρατίθεται, ὅπως δηλώνεται στὸν τίτλο τῆς μελέτης αὐτῆς, στὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ

Φιλοψευδής (Φιλοψευδείς) ἢ ἀπιστῶν¹ ἔχει ὡς περιεχόμενο τὴν τιμωρία μὲ μαστιγώση ἱεροσύλου. Ὡς παθῶν καὶ τιμωρὸς φέρεται ὁ Κορίνθιος στρατηγὸς Πέλιχος, τὸν ὁποῖο ἀντίκρυζαν οἱ ἐπισκέπτες τοῦ χώρου ὡς χάλκινο ἄγαλμα, «προγιάστορα, φαλαντίαν, ἡμίγυμνον τὴν ἀναβολήν, ἠνεμωμένον τοῦ πῶγωνος τὰς τρίχας ἐνίας, ἐπίσημον τὰς φλέβας, αὐτοανθρώπων ὁμοιον»², κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ τὸν ἐσέβονταν καὶ τὸν τιμοῦσαν ὡς ἥρωα θεραπευτὴ τῶν πασχόντων ἀπὸ πυρετοῦς³.

Ὁ ἥρωας αὐτὸς κατὰ τὴν νύκτα «καταβάς ἀπὸ τῆς βάσεως, ἐφ' ἣ ἔστηκε, περιεῖσιν ἐν κύκλῳ τὴν οἰκίαν, καὶ πάντες ἐντυγχάνουσιν αὐτῷ...», ἀλλ' ὅταν «Λίβυς τις οἰκέτης κατάρατος, ἵπποκόμος... ἐπεχείρησε νυκτὸς ὑφελέσθαι» τὰ ἐναποτεθειμένα ἀφιερῶματα στὸ ἄγαλμα τοῦ Περίχου («νομίσματα ἔνια ἀργυρᾶ... καὶ πέταλα ἐξ ἀργύρου, εὐχαί τινες ἢ μισθὸς ἐπὶ τῇ ἰάσει ὅποσοι δι' αὐτὸν ἐπαύσαντο πυρετῶ ἐχόμενοι»), «καταβεβηκότα ἤδη τηρήσας τὸν ἀνδριάντα...», ἐπανελθὼν τάχιστα ὁ Πέλιχος ἐτιμώρησε καὶ ἀλλιῶς τὸν Λίβυν, ὁ ὁποῖος —καὶ τὸ ἐπὶ μέρους αὐτὸ στοιχεῖο ἐνδιαφέρει εἰδικὰ ἐδῶ— «πληγὰς οὐκ ὀλίγας ἔλαβεν ἀλούς, οὐ πολὺν δὲ ἐπιβιούς χρόνον κακὸς κακῶς ἀπέθανε μαστιγιούμενος, ὡς ἔλεγε, κατὰ τὴν νύκτα ἐκάστην, ὥστε καὶ μῶλωπας ἐς τὴν ἐπιούσαν φαίνεσθαι αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος».

Ἡ λουκιάνεια αὕτη διήγησι μὲ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς εἶναι, ὅπως πιστεύω, ἀκραιφνῶς λαϊκὴ, μὲ ἄλλα λόγια δὲν εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας τοῦ ἴδιου τοῦ Λουκιανοῦ, ὅπως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ συμβαίνει. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ὅτι ὁ Λουκιανὸς τὴν καταγράφει ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ στόμα τῶν συγχρόνων του λαϊκῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἔργο, τὸν Φιλοψευδῆ, ποῦ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ παράθεσι θαυμαστῶν ἱστοριῶν, θεραπευτικοῦ, μαγικοῦ καὶ δεισιδαίμονος χαρακτῆρα καὶ ἐνδιαφέροντος,

1. Λουκιαν., Φιλοψευδής (Φιλοψευδείς) ἢ ἀπιστῶν 18-20.

2. Χαρακτηριστικὰ τοῦ λεγομένου θείου ἀνδρός (βλ. ἐκτενῶς τὸ ἔργο τοῦ L. Bieler, ΘΕΙΟΣ ΑΝΗΡ. *Das Bild des "göttlichen Menschen" in Spätantike und Frühchristentum* I, II, Wien 1935, 1936.

3. Ὅτι στοὺς ἀνδριάντες τιμωμένων ἀθλητῶν κ.ἄ. ὅπως τοῦ Θεογένη τοῦ Θασίου, τοῦ Πολυδάμαντα κλπ. ἀποδίδονταν συναφεῖς θεραπευτικῆς ἰδιότητος εἶναι γνωστὸ (βλ. ἐκτενῶς Στέφ. Δ. Ἡμελλος, «Μία ἀρχαία λαϊκὴ διήγησι γιὰ τὸν Θεογένη τὸν Θάσιο», *Λαογραφικά, Γ'*, Ποικίλα, Ἀθήνα 1994, σ. 300-306).

χρησιμοποιεί διάφορες πηγές⁴. Για την περίπτωση, που έδω ενδιαφέρει, είναι πιθανό να παραλαμβάνη την παράδοση από κάποια συλλογή αναλόγων και συναφών ιστοριών, ή όποια θα κυκλοφορούσε μεταξύ των λαϊκών στρωμάτων με τη μορφή φυλλαδίου, αλλά σε τελευταία ανάλυση το περιεχόμενο της συλλογής θα είχε έντονο λαϊκό χαρακτήρα και θα αποτελούσε θελκτικό ανάγνωσμα ή σημείο αναφοράς των «πολλών» μέσω της προφορικής διαδικασίας σε εποχή κυριαρχίας της μαγείας και δεισιδαιμονίας κατά την συγκεκριμένη περίοδο του συγκρητισμού ελληνικών, ρωμαϊκών και ανατολικών θρησκειών και πολιτισμών.

Όπωςδήποτε εγώ τουλάχιστον δεν γνωρίζω δμοιον τρόπο κολασμού Ιεροσύλου με μαστίγωση ή δαρμό από ήρωα τιμώμενο ως αυτότελές στοιχείο ή στοιχείο ευρύτερου περιεχομένου παραδόσεως σε άλλη έκτος από τον Λουκιανό πηγήν της Αρχαιότητας, ενώ η αναφορά του θέματος της μαστιγώσεως ή μάλλον δαρμού σε μεταγενέστερα άγιολογικά κείμενα δεν είναι τόσο σπάνια, όσο τουλάχιστον γνωρίζω.

Άπο τὰ άγιολογικά παράλληλα:

Α. Πλησιέστερη άπο άποψη περιεχομένου και λεπτομερειών άλλά και χρόνου δημιουργίας της είναι διήγηση που περιέχεται στον Βίο του άγιου Εύθυμίου του Μεγάλου, ό όποιος έχει συγγραφη άπο τον περίφημο μοναχό και πρεσβύτερο συναξαριστή, άπο τους πρώτους μάλιστα, Κύριλλο τον Σκυθοπολίτη (6^{ος} αί.). Η διήγηση είναι λεπτομερής και έχει ως έξης: Κάποιος Χριστιανός, που ώνομαζόταν Κυριακός, «ώμοσεν ό έλεεινός» (ψευδώς) «κατά της θήκης» (λειψανοθήκη) του άγιου Εύθυμίου, που βρισκόταν στο μοναστήρι του στην Φαράν. 'Ο έπίσκοπος «τῆ δευτέρω νυκτι περι ώραν εκτην άνέκειτο μόνος εις τον ίδιον οίκον γρηγορών... και θεωρει άφνω... και τινα γέροντα μοναχόν εισερχόμενον... πέντε νεωτέρους έχοντα και ράβδον τῆ χειρι κατέχοντα και λέγοντα προς αυτόν... τί άπῆλθες ποιῆσαι εις την Εύθυμιόν μονήν;... και δίδωσιν τῷ πέμπτῳ (ένν. εκ των άνδρῶν ό άγιος) τῆν έν τῆ χειρι ράβδον λέγων· τύπτε αυτόν και λέγε· μη έπίσκοπος· ...ώς δε έστι πλέον τυπτόμενος έβασανίζετο, λέγει ό άγιος τῷ τύπτοντι· καλώς έχει... και συναχθέντες προς αυτόν οι έγγύτατοι τά τε συμβάντα ακούσαντες και τον νῶτον σεσηπότα άπο των πληγῶν θεωρήσαντες έφοβήθησαν φόβον μέγαν... και διηγησάμενοι ήμιν πάντα τά

4. Βλ. Jacques Schwartz, *Lucien de Samosate. Philopseudes et de morte Peregrini*, Paris 1963, σ. 11 (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg. Textes d'étude, 12).

συμβεβηκότα ἔδειξαν καὶ τὰς ἐν τῷ νῶτῳ πληγὰς καὶ εἶδομεν τὸν νῶτον αὐτοῦ ὄντα ὡς ἀπὸ βουνεῦρων πολλῶν... καὶ... τῆς γαστροῦς λυομένης αὐτοῦ καὶ αἱμορροοῦσης καὶ τοῦ στόματος ἐμοῦντος πυκνότερον λαβόντες αὐτὸν ἡμιθανῆ ἀπῆλθον καὶ τῇ ἐξῆς ἐτελεύτησεν ὑπόδειγμα μελλόντων ἐπιορκεῖν γεγονώς»⁵.

Β. Ἄλλὰ καὶ δευτέρη συναφῆς διήγηση, πού ἔχει ὁμοίως ὡς κύριο θέμα τὴ φύλαξη θησαυροῦ ἀπὸ ἑνα δράκοντα, θέμα καὶ αὐτὸ ἀκραιφνῶς δημῶδους προελεύσεως, περιέχεται στὸν ἴδιο Βίο. Κατὰ τὴν διήγηση αὐτὴ σὲ κάποιον Θεόδοτο, Γαλάτη, πού ἐπιχείρησε νὰ καρπωθῆ νομίσματα πού ἀνῆκαν στὸν ἅγιον Εὐθύμιο, «ἐναερίός τις δύναμις ἐπελθοῦσα ἀσώματος ὡσπερ βάλκῳ τινὶ πλήξασα ἔρριπεν κατὰ τὴν ὁδὸν ἡμιθανῆ... τῶν πόνων ἐπιτεινομένων βλέπει τινὰ κατ' ὄναρ ἱεροπρεπῆ ὀργίλως πρὸς αὐτὸν λέγοντα· ἀδύνατόν σέ ἐστὶν τῆς κλίνης ταύτης ἀναστῆναι, εἰ μὴ τὸ κλαπέν χρυσίον τῇ Εὐθυμίου μονῇ ἀποδώσης. Τότε μεταστειλόμενος τὸν τοῦ μοναστηρίου ξενοδόχον ὠμολόγησεν περὶ τοῦ χρυσοῦ»⁶.

Γ. Στὴν τιμωρία μὲ δαρμὸ ἱεροσύλου καὶ μάλιστα διαβοήτου καὶ ἐκπρεποῦς ἀναφέρεται ἐκτενῶς ἄλλο βυζαντινὸ κείμενο. Ὁ τιμωρηθεὶς κατ' ἔξοχὴν ἱερόσυλος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν γνωστὸ εἰνονομάχο αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842). Συγκεκριμένως καὶ σύμφωνα μὲ σχετικὴ διήγηση, πού περιλαμβάνεται στὸν Βίο τῆς συζύγου του αυτοκράτειρας Θεοδώρας, ἡ τελευταία κοιμώμενη στὸ πλευρὸ τοῦ συζύγου τῆς ἀλλὰ «μικρὸν ἀφυπνώσασα», λόγω δεινοῦ βασανισμοῦ του κατὰ τὴν στιγμὴ τοῦ ψυχορραγισμοῦ του, βλέπει τὴν Θεοτόκο πού περιβαλλόταν ἀπὸ ἀγγέλους «τῷ βασιλεῖ Θεοφίλῳ διὰ τὰς ἀγίας καὶ σεπτὰς εἰκόνας σφοδρῶς ὄνειδιζόντων καὶ συνεχῶς τυπτόντων», ὁ ὁποῖος ἔλεγε μὲ ὀδύνη: «Οὐαὶ μοι τῷ ἀθλίῳ διὰ τὰς εἰκόνας τύπτομαι, διὰ τὰς εἰκόνας μαστίζομαι». Τοῦτο διήρκεσε ὀλόκληρη τὴ νύκτα μέχρις ὅτου τελικὰ ὁ Θεόφιλος μετανόησε καὶ ἀμέσως «ἀφύπνωσε, πεισθεὶς ἀκριβῶς ὅτι πάνυ ἐστὶν καλὸν καὶ ψυχωφελές τὸ σέβεσθαι καὶ τιμᾶν καὶ προσκυνεῖν» τὶς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας⁷.

5. Eduard Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939, σ. 79-81, 58 (Texte und Untersuchungen 49, 2). Τὸν Βίο ἔχει συγγράψῃ (διασκευάσει) καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς (Migne P.G. 114, στ. 728-729 PNC' -PNZ'). Ἐν σχέσει πρὸς τὸ συγκεκριμένο θέμα οἱ διαφορὲς εἶναι ἀσήμαντες.

6. Ὁ.π., σ. 69-70, 48.

7. Ἄ. Μαρκόπουλος, «Βίος τῆς αυτοκράτειρας Θεοδώρας», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 264-265, πρβλ. καὶ σημ. τῆς σ. 280 (Ἐθνικὸν Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Κέντρον Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν). Τὸν Βίο ἔχει ἐκδώσει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1891 ὁ Regel (W. Regel, Ἀνάλε-

Δ. Κατά θρησκευτική παράδοση, πού αναφέρεται στην άνατροφή του Βασιλείου του Μακεδόνα, ο τελευταίος «κεκοπωμένος ἐκ τῆς ὁδοιπορίας... ἀνεκλήθη ἐν τοῖς πεξουλοῖς τοῦ ἁγίου Διομήδους», καθολικῆς ἐκκλησίας μὲ προσμονάριον (= νεωκόρον). «Τῇ νυκτὶ ἐκεῖνη ἐκάλεσε θεῖα φωνὴ τὸν προσμονάριον» νὰ εἰσαγάγῃ στὴν ἐκκλησία τὸν βασιλέα. Τὸ πρᾶγμα ἐπαναλήφθηκε ἐκ δευτέρου χωρὶς ἀποτέλεσμα. «Καὶ εὐθέως μετὰ ῥομφαίας τις δίδωσιν αὐτῷ εἰς τὴν πλευρὰν λέγων: «ἐξελθὼν εἰσάγαγε ὃν βλέπεις ἔξωθεν τοῦ πυλῶνος κείμενον· οὗτός ἐστι ὁ βασιλεύς», πρᾶγμα πού καὶ ἔγινε⁸.

κατα Βυζαντινο-Ρούσικα, Petropoli 1891 καὶ ἀναστ. ἔκδ. ἐκδ. Κουλτούρα, ἡ σχετικὴ διήγηση γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοφίλου, σ. 9-11). Τὸ ἐπεισόδιο γνωστὸ μὲ παραλλαγές καὶ ἀπὸ ἄλλες διηγήσεις σχετιζόμενες πάντοτε μὲ τὴν προσπάθεια ἀποκαταστάσεως τοῦ Θεοφίλου στὴν μνήμη τῶν μεταγενεστέρων. Συγκεκριμένα σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται σὲ σχετικούς κώδικες ἢ Θεοδώρα καθικετεύουσα νυκθήμερὸν τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὸν Θεόφιλο «εἰς ὑπνὸν ἐτραπή καὶ ἐν ἐκστάσει γενομένη ὄρα κατ' ὄναρ... καὶ τινας... κατέχοντάς τε ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν διάφορα εἶδη βασανιστηρίων ὀργάνων, τοῦτ' ἔστι πλῆκτρα, ἀρθρέμβολα, βούνευρα, ῥάβδους καὶ εἴ τι ἕτερόν ἐστιν τιμωρητικὸν ὄργανον... καὶ τυπτόμενον Θεόφιλον τὸν βασιλέα... ἀνηλεῶς» κλπ. (W. Regel, δ.π., σ. 33 κέξ.). Ὅτι ἡ διήγηση ἀνήκει στὸν κύκλο ὑπερφυῶν ὀνείρων μὲ παράλληλα στὴν ἀγιολογικὴ παράδοση εἶναι προφανές (βλ. Athanasios Markopoulos, "The rehabilitation of the Emperor Theophilos, Byzantium in the ninth century: Dead or alive"². *Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Birmingham, March 1996 [1998], σ. 45, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία (Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publications 5). Ἐννοεῖται ὅτι βιβλιογραφία ἀναφέρεται καὶ στὶς ἐπιμέρους μελέτες βλ. π.χ. Stephanos Efthymiadis, «Living in a city and living in a scetis: The dream of Eustathios the banker», *Byzantinische Forschungen* 21 (1955), σ. 12 καὶ Δ. Ι. Κυρτάτας, *Τὰ ὄνειρα τῆς ἐρήμου. Πειρασμοὶ καὶ ἐσχατολογικὲς προσδοκίαι τῶν πρώτων χριστιανῶν ἀσκητῶν, Ὁσπος ἐνυπνίου. Ἡ χρῆσις τῶν ὀνείρων στὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα*, Ἡράκλειο 1993, σ. 277 κέξ. (Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης). Ἀπὸ τὸν Βίο τῆς Θεοδώρας παραλαμβάνει ἀργότερα καὶ καταχωρίζει στὸν Ἐθναροῦ τοῦ τὴν σχετικὴ διήγηση ὁ Δαμασκηνὸς ὁ Στουδίτης, συγκεκριμένα στὸν λόγο του Περί τῶν Ἁγίων εἰκόνων (βλ. Ἐθναροῦς Δαμασκηνοῦ τοῦ Ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου, ἐν Βενετῖα 1851, σ. 311).

8. Γεώργιος Ἀμαρτωλὸς, *Χρονικὸν σύντομον*, σ. 726-727 (Muralt). Τὸ κείμενο παρατίθεται ἐνδεικτικὰ μόνον, ἀφοῦ τὸ σχετικὸ ἐπεισόδιο λόγῳ τῆς σημαντικότητάς του ἀναφέρεται ἀπὸ πολλοὺς χρονογράφους κ.ἄ. (Συνεχιστὴς Θεοφάνους, Κεδρηνός, Λέων Γραμματικὸς κλπ.). Τὸ θέμα ἐξετάζει λεπτομερῶς μὲ τὶς σχετικὲς παραπομπές στὶς πηγές ὁ Gyula Moravcsik (*Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I*, *Dumbarton Oaks Papers* 15, 1961, σ. 91 κέξ.). Ὁ Moravcsik ἐκδίδει κριτικὰ μὲ βάση περισσότερες πηγές τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Γεώργιος Συνεχιστὴς» γνωστὸ χρονικὸ, ὅπου στὴν σ. 120 τὸ ἐπεισόδιο, τὸ ὁποῖο ἐδῶ ἐνδιαφέρει, ἀλλὰ ἐκδίδει ἐπίσης κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπο ἀνώνυμο

Στὸν Βίο τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ποὺ συνεγράφη στὴν τελικὴ τουλάχιστον μορφήν του ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴν ἐκδημία του (συνέβη περὶ τὸ 998 ἢ λίγο ἀργότερα) ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Νίκωνος⁹ καὶ μάλιστα στὰ ἀποδιδόμενα σ' αὐτὸν θαύματα¹⁰, γίνεται κατ' ἐπανάληψη λόγος γιὰ τὸ θέμα. Ἔτσι:

Ε. Στὴν προσπάθεια τοῦ Ἁγίου νὰ ἀνεγείρῃ ναὸ στὴν Σπάρτη ἐπ' ὄνοματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὅλοι συνέδραμαν παντοιοτρόπως ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, τὸν Ἰωάννη Ἄρατο, ὁ ὁποῖος ἀντέδρασε σφοδρὰ μὲ ὕβρεις, ἀπειλὲς καὶ ἄλλους, ἀπαρადέκτους τρόπους. Τελικὰ «ἐδόκει ὁ δειλῆσιος ἐκεῖνος τῆ ἐπιούσῃ νυκτὶ δύο τινὰς ἐπιστῆναι αὐτῷ κατὰ τοὺς ὕπνους ἄνδρας γηραλέους, οἷς εἶποντο καὶ δύο εὐνοῦχοι μὲν τὸ φαινόμενον, τὴν ὄψιν δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον· οἱ καὶ μαστίζειν ἐδόκουν τὸν ἄθλιον... Εἶτα πρὸς ταῖς μᾶστιξι καὶ οἰκίσκῳ ἔδοξαν αὐτὸν κατακλείειν ἀφεγγεῖ· οὗ καὶ συγγνώμην δῆθεν λαβεῖν ἐξαιτουμένου, μόλις μὲν ἀνήκαν τοῦ μαστίζειν... διωπνισθεὶς τοίνυν ὁ δύστηνος λάβρω πυρετῷ παραχρῆμα συνεσχέθη» παρακαλῶντας τὸν Ἁγιον νὰ τὸν συγχωρήσῃ, πρᾶγμα ποὺ καὶ συμβαίνει, ὅμως «ἐκεῖνον μετὰ τρίτην ἡμέραν ἢ τοῦ θανάτου τομὴ περιεῖλε, τὸν βίον ἀθλιώτατα καταστρέψαντα»¹¹.

λαϊκοῦ χαρακτῆρα χρονικὸ, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται πάλιν αὐτοῦσια τὸ ἐπεισόδιο τῆς καταφυγῆς τοῦ Βασιλείου στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Διομήδη (σ. 124), ἀναφέρεται ἡ τριπλῆ προειδοποίηση πρὸς τὸν προσμονάριο ὄχι ὅμως καὶ ἡ λεπτομέρεια τῆς τύψεως μὲ τὴν ρομφαία. Γενικὰ τὸ ἐπεισόδιο ἀναφέρεται μὲ μικρὲς ἕως ἀσήμαντες ἀποκλίσεις ἀπὸ διαφόρους βαζυλτινοὺς συγγραφεῖς, τὸ δὲ στοιχεῖο τῆς τριπλῆς τύψεως μὲ τὴν ρομφαία τοῦ προσμοναρίου κατὰ τὸν χρόνον ποὺ κοιμῶταν μνημονεύεται κατὰ κανόνα. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 2, σ. 1010.

9. Τὸν Βίον αὐτὸν ἐξέδωκαν τελευταῖα κριτικῶς ὁ Ὅδυσσεὺς Λαμφίδης καὶ ὁ F. Sullivan. Ὁ πρῶτος ἐκδίδει τὸν Βίον σὲ δύο παραλλαγὲς ἀπὸ ἰσάριθμους κώδικες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι γνωστὲς (βλ. Ὁδ. Λαμφίδου, *Ὁ ἐκ Πόντου δσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε* [Κείμενα - Σχόλια], Ἀθήνα 1982, σ. 14-159 καὶ 161-240 ἀντιστοιχίως [Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν περιοδικῶ «Ἀρχεῖον Πόντου», Παράρτημα 13, Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, 4]), ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἐκδίδει ἐνιαῖο τὸ κείμενο τοῦ Βίου, δοθέντος ὅτι ἡ δευτέρη παραλλαγή ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν πρώτη (βλ. F. Sullivan, *The Live of Saint Nikon. Text, Translation and Commentary by...* Hellenic College Press Brookline, Massachusetts 1987, σ. 26-271).

10. Τὰ κείμενα τῶν θαυμάτων ὁδηγοῦν σὲ ποικίλα συμπεράσματα γιὰ τὸν Βίο τοῦ Νίκωνος (βλ. Ὁδ. Λαμφίδης, ὁ.π., σ. 368), ἀλλ' ἐνδιαφέρουν μόνο σὲ ὅ,τι ἀφοροῦν στὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα τῆς τιμωρίας διὰ δαρμού.

11. Sullivan, σ. 114-124, 35 = Λαμφίδης, σ. 190-192, 25-26.

ζ. Σὲ ἀναιδῆ «κουβικουλάριον» (οἰκονομικὸ ὑπάλληλο τοῦ δημοσίου) ποὺ ἐπιδίωκε τὰ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου «ἐπὶ πλέον κυκῆσαι καὶ παντοίως λυμῆνασθαι... νύκτωρ... ὑπαρ, οὐκ ὄναρ φοβερός ἄγαν ἐπιφανεῖς, χαλεπαίνων ἅμα καὶ ὀργιζόμενος (ἐνν. ὁ Νίκων) πληγὰς αὐτῷ ἐντείνει πολλὰς». Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τελικῶς «ἀναστὰς τὸ περίοθρον» ἐκλιπαρεῖ μετὰ τὸ πάθημά του συγχώρηση «διηγούμενος σὺν ἐκπλήξει πολλῇ ἃ τ' ἐπεπόνθει καὶ οἱ' αὐτῷ συνέβη ὡς ἀναιδεῖ καὶ τολμητῖα». Τελικὰ καθίσταται εὐεργέτης τοῦ ναοῦ «καθ' ἃ δὴ καὶ μέχρι τῆς δεῦρο δρᾶται ὁ θεῖος οἶκος καὶ ἡ τούτου ὄψις ἄγγελος γίνεται τῆς ἀγαθῆς ἐκείνης καὶ φιλοθέου τοῦ ἀνδρός προθέσεως»¹².

Ζ. Στὸν δοῦκα τῆς χώρας τῶν Ἐθνικῶν Ἀντίοχο, ποὺ καταπάτησε κτήματα τοῦ μετοχίου τῆς μονῆς Νίκωνος παρὰ τὴν σφοδρὴ ἀντίθεση τῶν μοναχῶν, ἐμφανίζεται ὁ Ὅσιος κατὰ τὴ νύκτα καὶ «δείμασι φοβεροῖς ἐκδειματεῖν ἐδόκει τὸν τολμητῖαν, ἔπειτα καὶ τῇ σταυροφόρῳ ράβδῳ πλήξας αὐτὸν κατὰ τοῦ πλευροῦ, καιρίαν αὐτῷ τὴν ὀδύνην ἐπήνεγκεν». «Ὁ δὲ ...διυπνισθεῖς... αἰσθητῶς ἑώρα τὸν οὕτω πλήξαντα» μὲ τελικὸ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέψῃ μὲ τρόπο αἰσχρὸ τὸν βίον¹³.

Η. Στοὺς Μηλιγγούς, κατοίκους τῆς χώρας τῶν Ἐθνικῶν, ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ ἀπαγάγουν θρέμματα τῆς ἴδιας μονῆς «θᾶπτον ἐπιστὰς κατὰ τοὺς ὑπνους καθεύδουσι», μεταξὺ ἄλλων τιμωριῶν «πρῶτα μὲν πληγὰς, κατὰ τῶν παρεῖων ἐπιτρίβει τοῖς παλαμναίοις», κάτι ποὺ τοὺς ἐξαναγκάζει νὰ μετανοήσουν καὶ νὰ ἀποδώσουν τὰ ἀπαχθέντα στὴ μονή¹⁴.

Τὸ ὕλικό τῶν θρησκευτικῶν θαυμαστῶν διηγήσεων εἶναι εὐρύτερο (βλ. στὸ τέλος προσθήκη), ἀν καὶ ὄχι τόσο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν μέχρι τώρα ἔρευνα, ποὺ ἔχω διενεργήσει, πιστεύω ὅμως ὅτι καὶ τὸ ἥδη ἀνωτέρω παρατεθὲν εἶναι ἱκανοποιητικὸ πρὸς διατύπωση ὠρισμένων ἀπόψεων καὶ ἐξαγωγήν συμπερασμάτων ἐν σχέσει κυρίως πρὸς τὸ περιεχόμενο τῶν διηγήσεων αὐτῶν, τὸν σκοπὸν τῆς παραθέσεώς των στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα

12. Sullivan, σ. 184-186, 58 = Λαμφίδης, σ. 110-112, 37.

13. Sullivan, σ. 190-192, 59 = Λαμφίδης, σ. 114, 41. Ἡ σταυροφόρος ράβδος εἶχε δοθῆ ἀπὸ τὴν Θεοτόκο στὸν Ὅσιο, ὁ ὁποῖος τὴν ἔφερε μαζί του καθ' ὅλον τὸν βίον του. Σταυροφόρον ράβδον χρησιμοποιοῦν καὶ θαυματουργοὺ καὶ ἄλλοι Ὅσιοι καὶ Ὅσιοι, ὅπως φαίνεται στὶς σχετικὲς γι' αὐτοὺς διηγήσεις, ἀλλὰ γι' αὐτὲς θὰ γίνῃ λόγος σὲ ἄλλη μελέτη.

14. Sullivan, σ. 206-212, 63 = Λαμφίδης, σ. 124-126, 43.

και την εξάρτησή των ένδεχομένων από την παράδοση του Λουκιανού, ή οποια χρονικά προηγείται. Όσον αφορά στο θέμα της τιμωρίας με δαρμό Ιεροσύλων ή άλλων προσώπων από αγίους που επιφαινούνται στον ύπνο, τούτο είναι κοινό σε όλες τις παραδόσεις, γι' αυτό και η συνάφειά των.

Άλλα οί παραδόσεις συγκροτούνται από επί μέρους θέματα (μοτίβα) ως εξής:

α. 1. Χριστιανός, Κυριακός κατά τὸ ὄνομα, δέρνεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Εὐθύμιο, ἐπειδὴ ὤμοσε ψευδῶς ἐπὶ τῆς λειψανοθήκης του (Α). Τὸ αὐτὸ συνέβη σὲ κάποιον Θεόδοτο Γαλάτη, ἐπειδὴ ἔκλεψε χρήματα ἀνήκοντα στὸν ἅγιον (Β). 2. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος δέρνεται ἀπὸ Ἄγγελους ἐνώπιον τῆς Παναγίας ὡς εἰκονομάχος (Γ). 3. Προσμονάριος μονῆς δέρνεται, ἐπειδὴ παράκουσε σὲ θεία φωνὴ νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς αὐτῆς τὸν εὐρισκόμενον ἔξω ἀπὸ αὐτὴν μέλλοντα αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Α' (Δ). 4. Κατὰ τὸν Βίο Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε δέρνεται: Ἄρατος, ἐπειδὴ ἀντέδρασεν στὴν ἀνέγερση ναοῦ (Ε), οἰκονομικὸς ὑπάλληλος, ἐπειδὴ ἐπιβάλλει δεινὴ φορολογία στὴν μονὴ του (Ζ), Ἀντίοχος, ἐπειδὴ καταπατεῖ κτήματα τοῦ μετοχίου τῆς μονῆς του (Ζ), Μηλιγγοὶ (Ἔθνικοί), ἐπειδὴ ἐπιχείρησαν νὰ ἀπαγάγουν θρέμματα τῆς ἴδιας μονῆς (Η).

β. Οἱ πλιγῆς τοῦ Κυριακοῦ ἀπὸ τὸν δαρμὸ δεικνύονται τὴν ἐπομένη (Α).

γ. Κυριακός, Ἄρατος, Ἀντίοχος τελικὰ πεθαίνουν ἐξ αἰτίας τοῦ δαρμοῦ (Α, Ε, Ζ).

δ. Ὁ ἱερόσυλος ὁμολογεῖ τὴν πράξη του, μετανοεῖ, παρακαλεῖ νὰ συγχωρηθῇ (Β, Γ, Ε, Ζ, Η), καθίσταται ὑπόδειγμα «μελλόντων ἐπιορκεῖν» (Α), πείθεται ὅτι «πάνυ ἐστὶν καλὸν καὶ ψυχωφελές τὸ σέβεσθαι καὶ τιμᾶν τὰς εἰκόνας» (Γ), γίνεται εὐεργέτης τοῦ ναοῦ (Ζ), ἀποδίδει τὰ ἀπαχθέντα θρέμματα (Η).

Ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυση φαίνεται, ὁ ψυχωφελὴς σκοπὸς τῶν βιογράφων τῶν ἁγίων, ἀναφερόμενος σαφῶς στὴν περίπτωσι Γ, εἶναι ἐξόφθαλμος στὶς περισσότερες τουλάχιστον λοιπὲς διηγήσεις. Ἄπλη ἐξήγηση τῆς παρουσίας τοῦ θέματος θὰ ἦταν ὅτι, ἀφοῦ οἱ ἅγιοι ἐπιβάλλουν ποικίλες ποινὲς καὶ τιμωρίες σὲ ἀσεβεῖς μὲ σκοπὸ συνήθως νὰ τοὺς συνεντίσουν, θὰ μποροῦσε νὰ περιληφθῇ σ' αὐτὲς καὶ ἡ συγκεκριμένη τῆς τιμωρίας καθ' ὕπνου μὲ δαρμὸ. Τὸ γεγονός δμως ὅτι ἡ παράδοσι αὐτὴ εἶναι, ὅπως ἔχει σημειωθῇ, ἥδη προχριστιανικὴ ἀπαιτεῖ περαιτέρω συζήτηση ὡς πρὸς τὴν ἐνδεχόμενη τῶρα σχέση τῶν ἀγιολογικῶν μὲ τὴν παγανιστικὴ παράδοσι.

Ἐπὶ τὶς παραπάνω τῶρα παραδόσεις ἐκείνη τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου (Α) βρῖσκεται πλησιέστερα ἀπὸ πλευρᾶς πληρότητας περιεχομένου

πρός τὴν παράδοση τοῦ Λουκιανουῦ¹⁵, ὅπως ἔχει ἤδη λεχθῆ, ἀφοῦ καὶ στίς δύο γίνεται λόγος γιὰ μιὰ ἱερόσυλη πράξη, γιὰ τὴν τιμωρία τοῦ ἱεροσύλου μὲ τὸν δαρμό ἐκ μέρους τοῦ θιγομένου ἥρωα ἢ ἀγίου, γιὰ τὴν ἐπίδειξη τῶν πληγῶν ἀπὸ τὸν δαρμό, πράγμα πού ἐνισχύει τὴν ἀξιοπιστία τοῦ ἐπεισοδίου καὶ γιὰ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε ὁ θάνατος τοῦ ἱεροσύλου. Οἱ λοιπὲς παραλλαγές τῆς ἀγιολογικῆς διηγήσεως προσαρμόζονται ἀνάλογα, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν ψυχωφελῆ σκοπὸ τῶν πλην ἴσως τῆς παραδόσεως Β, στὴν ὁποία ἡ προφητικὴ μὲ ὄνειρο διάσταση εἶναι μᾶλλον ἢ κυριαρχοῦσα.

Συναφῶς πάντως πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψη καὶ ὁ τρόπος συγγραφῆς τῶν Βίων, στοὺς ὁποίους ἐμπεριέχονται οἱ θαυματικὲς διηγήσεις πού μᾶς ἐνδιαφέρουν. Εἰδικώτερα ὡς πρὸς τὸν Βίον τοῦ Μεγάλου Εὐθυμίου ὁ συγγρ. Κύριλλος σημειώνει προλογικά: «*Ἐτόλμησα ἀτέχνῳ τινὶ καὶ τῆς ἔξωθεν παιδείας ἀπείρῳ κεχρημένος λέξει τῆς προκειμένης ἀπαρξασθαι συγγραφῆς*»¹⁶. Τοῦτο θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Βίος, παρὰ

15. Μὲ τὴν παράδοση τοῦ Λουκιανουῦ ἔχει συνδέσει καὶ λαϊκὲς παραδόσεις ὁ Ν. Γ. Πολίτης, ἀλλὰ ἡ σχέση μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῶν τελευταίων, στὸν βαθμὸ πού ἐνδεχομένως ὑπάρχει, εἶναι πολὺ χαλαρῆ. Σύμφωνα πάντως πρὸς μίαν ἀπὸ αὐτές, ὅταν οἱ Νεράιδες δυσαρεστηθοῦν ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν νυμφολήπτων ἢ διαπιστώσουν ἀπειθεία τῶν στίς προσταγές των, τοὺς δέρουν μὲ ψιάθινα μαστίγια, τῶν δὲ μαστιγώσεων παραμένουν ἐπὶ τῶν σωμάτων μελανὰ ἴχνη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Κατ' ἄλλη παράδοση, ὅταν οἱ στρατιῶτες τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου ἐκοπταν θαυμασὰ δένδρα, μαστιγώνονταν ἀόρατως ἀπὸ δαίμονες «*καὶ τῶν μὲν μαστιγούντων τὸν ψόφον ἠκούομεν, καὶ τὰς πληγὰς ἐπὶ τῶν νύτων ἐρχομένας ἐβλέπομεν τοὺς δὲ τύπτοντας οὐκ ἔθεωροῦμεν*». Ἐξ ἄλλου σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὴν Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίαν τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου (θαῦμα 23) σὲ παραδοθέντα σὲ δαίμονα ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου «*ἐπόνεσεν ἡ καρδία του*» καὶ «*ἐστέναξε βαρέως*» γιὰ τὰ ἁμαρτήματά του, ὅταν ἀντίκρισε τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου σὲ μιὰ ἐκκλησία «*τοῦ ἔδωσεν ὁ δαίμων μὲ μίαν ράβδον τόσαις, ὅπου ἐμαύρισαν οἱ σάρκες του*» (βλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Μελέτες ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*, 1, ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 105-106). Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τὴν σύνδεση πρὸς τὸ ἀρχαῖο κείμενο παρεμφερεῖς διηγήσεις δὲν εἶναι ἀγνωστες καὶ σὲ ἄλλους Βίους. Ἔτσι στὸν Βίον τοῦ Ὁσίου Κυρίλλου τοῦ Φιλεώτη σὲ ἀσεβοῦντα κατὰ κάποιον τρόπο μοναχὸ ὁ φύλακας Ἄγγελος του ἔδωσε ράπισμα. Ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ μοναχός, «*δὲν ἤξεύρω νὰ εἰπῶ μὲ ἀκριβεῖαν, ἢ ὁ ὕπνος μὲ ἄρπασεν ἢ ὄχι*» ἢ ἂν αὐτὸ «*ἐκ Θεοῦ ἦταν ἢ ἐκ δαιμόνων*» (Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, *Νέον Ἐκλόγιον* 1974, σ. 228-229 [Ἀσθή]). Ἐξ ἄλλου καὶ σὲ συναξάρια Καθολικῶν ἁγίων γίνεται λόγος γιὰ τιμωρίες μὲ ραπίσματα ἢ δαρμούς καθ' ὕπνου ἀπὸ τὴν Παναγία ἢ ἀγιο, τῶν ὁποίων μετὰ τὴν ἀφύπνιση τῶν παθόντων διατηροῦνται τὰ ἴχνη (βλ. πρόχειρα Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 2, 1904, σ. 1010).

16. Ὁ.π., σ. 6.

τήν ιστορικότητά του, δέν εἶναι δημιούργημα, εὐπαιδευτοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος θά μποροῦσε νά τόν ἀπαλλάξῃ, κατὰ τὸ πλεῖστον τουλάχιστον, ἀπὸ διηγήσεις περιβεβλημένες περισσότερο ἢ λιγώτερο μὲ μυθικὸ ἔνδυμα ἢ διακοσμημένες μὲ ἀνάλογα στοιχεῖα. Ἄλλὰ αὐτὸ δέν ἰσχύει. Ὁ Κύριλλος ἐκφράζεται μὲ μετριοφροσύνη, ὅπως συνηθίζεται στοὺς Βυζαντινοὺς, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιο ὅτι εἶναι λόγιος¹⁷ μὲ θεολογικὴ παιδεία. Ἐξ ἄλλου ὁ Βίος ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἁγίου καὶ στηρίχθηκε κυρίως σὲ προφορικὲς διηγήσεις τῶν προγενεστέρων, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὴν ἀξιοπιστία των.

Ὁ ἴδιος ὁ βιογράφος ὁμολογεῖ στὸ τέλος τῆς συγγραφῆς του: «Ὅσα μὲν οὖν περὶ τοῦ θεοφόρου Εὐθυμίου ἤκουσα καὶ ἔγνων καὶ οἱ πατέρες μου διηγήσαντό μοι, οὐκ ἀπέκρινα ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς γενεὰν ἑτέραν, ἀλλὰ ἀπήγγειλα καὶ ἀνεγραψάμην πρὸς τὰ ταῦτα ταῖς μετέπειτα γενεαῖς παραπεμφθῆναι»¹⁸. Ὁ συγγρ. θεωρεῖ πάντως ἀναγκαῖο ἐν συνεχείᾳ ὄχι μόνον τὰ ὄσα ἄκουσε, ἀλλὰ «καὶ τὰ ἐπὶ ἐμοῦ γεγονότα θαύματα ἀπὸ τῆς τούτου θήκης καὶ μνήμης γραφῆ παραδοῦναι ἐτι τῶν εὐεργετηθέντων περιόντων καὶ τῶν ταῦτα θεασαμένων. Τὰ γὰρ νῦν ἐπ' ὄψεσιν πάντων ἐκ τῆς αὐτοῦ θήκης προερχόμενα θαύματα» ὡς ἀξιοθαύμαστα καὶ ἀξιωμακόμενα «πέθει τοῖς ἐντυγχάνοντα καὶ τοῖς ἤδη περὶ αὐτοῦ ῥηθεῖσιν μὴ ἀπιστεῖν»¹⁹. Στὴν κατηγορία τῶν θαυμάτων τούτων ἀνήκουν τὸ τοῦ ἐπιόρκου καὶ τῆς τιμωρίας του μὲ ξυλοδαρμό²⁰ ὅπως καὶ ἄλλα²¹, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. κατωτέρω στὸ τέλος.

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ συγγρ. γιὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον συντάσσει τὸν Βίον, ἀλλ' ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς μελέτης αὐτῆς, ἐπειδὴ ἀναφέρεται σ' ὀλόκληρον τὸν Βίον καὶ ὄχι μεμονωμένα στίς ἐξετασθεῖσες ὀλίγιστες παραδόσεις. Ὅπως δὲποτε ὁ Κύριλλος

17. Τοῦτο εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ του ὄργανο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα (βλ. Bernard Flusin, *Miracle et histoire dans l'œuvre de Cyrille de Scythopolis*, Paris 1983, σ. 42. Τὸ ἔργο αὐτὸ παρουσιάζει εὐρύτερο ἐνδιαφέρον). Ἐξ ἄλλου ἐκφράσεις περὶ ἀδυναμίας τοῦ συγγραφέα νὰ ἀνταποκριθῆ λόγω ἀπαιδευσίας κλπ. στὸ ἔργο τῆς συνθέσεως Βίου, τὸ ὁποῖον ἀναλαμβάνει, εἶναι κοινοὶ τόποι, ἰδίως στοὺς προλόγους τῶν σχετικῶν ἔργων (βλ. σχετικὰ Α. J. Festugière, "Lieux communs littéraires et thèmes de folk-lore dans l'Hagiographie primitive", *Wiener Studien* 73 (1960), σ. 129-131).

18. Ὁ.π., σ. 71, 49.

19. Ὁ.π..

20. Ὁ.π., σ. 79, 58.

21. Ὁ.π., σ. 81-82, 59.

ὁμολογεῖ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὲς διτι: «ταῦτα ὀλίγα ἐκ πολλῶν ἀναλεξάμενος ἀνεγραψάμην, ἅπερ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἑώρακα, συνάψας αὐτὰ τοῖς ἐξ ἀκοῆς ἀναγραφεῖσι περὶ τῆς ἐν σαρκὶ πολιτείας τοῦ πατρὸς ἡμῶν πρὸς τὸ γινῶναι τοὺς τε ἐντυγχάνοντας καὶ τὴν ὁσιότητα τὴν σὴν τὴν τῆς παρεδρευούσης τῆ Εὐθυμίου θῆκη θείας χάριτος δύναμιν καὶ ἀναλογίσασθαι διτιπερ μαρτυρεῖ τῇ λαμπρότητι τῆς ἐκείνου ἐν σαρκὶ πολιτείας τὰ μετὰ τὴν αὐτοῦ κοίμησιν ἐνεργούμενα θαύματα... καὶ διερώτων ἐπιμελῶς τοὺς κατὰ τὴν ἔρημον ταύτην θεοφόρους τε καὶ ἀρχαιοτάτους πατέρας τὰ περὶ Εὐθυμίου μὲν τοῦ μεγάλου ἀκριβῶς ἀκοῆ μεμαθηκότας... καὶ ὅσα παρ' ἐκάστου τούτων μαθεῖν καὶ ἀναλέξασθαι ἴσχυσα... ἐν διαφόροις χάρταις ἀνεγραψάμην ἀτάκτους τισὶ καὶ συγκεχυμένους διηγήμασιν». Ὁ Κύριλλος κατοίκησεν σὲ νέα λαύρα «ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς περὶ Εὐθυμίου καὶ Σάββα ἐγγεγραμμένους χάρτας καὶ κελευσθεῖς... τὰ τούτοις ἐμφερόμενα κεφάλαια ἀρμοδίως συντάξαι μετὰ τῆς ἐνδεχομένης φράσεώς τε καὶ συντάξεως... ἔμεινα ἐν ταύτῃ ἡσυχάζων τῇ Νέᾳ λαύρᾳ καὶ τῆς εἰς τοὺς χάρτας ἀδολεσχίας μὴ ἀφιστάμενος. Καὶ ἀρχὴν τῆς συντάξεως ἠπόρουν ποιήσασθαι καὶ ὡς ἰδιώτης καὶ μὴδ' ὄλως ἀχθεῖς διὰ παιδείας τῆς ἔξωθεν καὶ ὡς ἀπειρος τῶν θείων λογίων καὶ βραδύγλωσσος»²², ἀλλὰ ὁ Θεὸς μὲ τὴν χάριν Εὐθυμίου καὶ Σάββα τὸν ἐβοήθησεν στὴν ἐπιτυχημένη περάτωση τοῦ ἔργου τῆς βιογραφήσεως τῶν ἁγίων.

Ἀπὸ τὴν ὁμολογία τοῦ Κυρίλλου συνάγεται διτι αἱ θαυματικὲς διηγήσεις καὶ ἄλλες εἰδήσεις κυκλοφοροῦνταν μετὰ τῶν προγενεστέρων του μοναχῶν μέσω τῆς στοματικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ἐκ τοῦ Βίου ἀκριτὴ καὶ πάντοτε ἀνεξέλεγκτη εἰσροὴ στοιχείων ἀπὸ τὴν λαϊκὴ παράδοση, πού ἔχει μεγάλη διάρκεια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα στοιχεῖα λόγω ἐλλείψεως σχετικῆς δῆθεν προπαρακευῆς δὲν μπόρεσε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ὁ Κύριλλος (τῆς εἰς τοὺς χάρτας ἀδολεσχίας μὴ ἀφιστάμενος).

Β'

Ἡ ἄλλη διήγηση πού περιλαμβάνεται στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ ἔχει ὡς πρωταγωνιστὴ Βαβυλώνιον μάγο, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦντας λόγους καὶ μέσα καὶ προβαίνοντας σὲ πράξεις καθαρὰ μαγικοῦ περιεχομένου, σύμφωνα ἀλλωστε πρὸς τὴν ἰδιότητά του, ἐξουδετερώνει ποικίλους ὄφεις καὶ δράκοντα, τοὺς ὁποῖους ἔχει συγκεντρώσει προηγουμένως στὸ μέσο

22. Ὁ.π., σ. 82-83, 60.

ἀγροῦ. Συγκεκριμένως ὁ Βαβυλώνιος «καθαγίνισας τὸν τόπον περιελθὼν ἐς τρεῖς, ἐξήλασεν ὅσα ἦν ἐρπετὰ ἐντὸς τῶν ὄρων. Ἦκον οὖν ὡσπερ ἐλκόμενοι πρὸς τὴν ἐπιφθὴν ὄφεις πολλοὶ» καὶ «εἷς δράκων παλαιός... Ἐπεὶ δὲ συνηλίσθησαν ἐνεφύσησε μὲν αὐτὰ ὁ Βαβυλώνιος, τὰ δὲ αὐτίκα μάλα κατεκαύθη ἅπαντα ὑπὸ τῷ φουσηματι, ἡμεῖς δὲ ἐθανυμάζομεν»²³. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν γίνεται σαφῶς λόγος γιὰ ἀφή πυρᾶς, πάνω στὴν ὁποία θὰ κατακαίγονταν ὁ δράκοντας καὶ ἡ συνοδεία του ἀπὸ μικρότερους ὄφεις, εἶναι μικρῆς σημασίας λεπτομέρεια²⁴. Εἶναι γνωστὸ ὅτι κατὰ τὴν λαϊκὴ δεισιδαιμονία, ἀφοῦ περὶ λαϊκῆς διηγήσεως πρόκειται, κάθε τι ποῦ ἐκλύεται ἀπὸ τὸν ὄργανισμό τοῦ ἀνθρώπου, πολὺ περισσότερο τοῦ μάγου, ἐμπεριέχει ζωτικὴ μαγικὴ δύναμη, ἱκανὴ νὰ ἐπιφέρῃ οἰοδῆπote ἀποτέλεσμα²⁵. Μεταξὺ τῶν ἐκλυομένων οὐσιῶν (σιέλου κλπ.) συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἐκ τοῦ στόματος ἐξερχόμενος ἀέρας, τὸ φύσημα, πράγμα τὸ ὁποῖο ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τὴ μαγεία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν θρησκεία.

Ἐν προκειμένῳ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιον στὸν Βίο τῆς

23. Λουκιαν., Φιλοψ. 12. Γιὰ τὴν συνάφεια τῆς διηγήσεως, ποῦ περιέχει πολλὰ ἀλλὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τὴν καθιστοῦν συναφῆ καὶ μὲ διηγήσεις σὲ Βίους ἁγίων, βλ. κατωτέρω.

24. Κατάκαυση ἐπικίνδυνου δράκοντα ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξουδετέρωσή του ἀναφέρεται σὲ διηγήσεις Βίων καὶ συναξαρίων (βλ. π.χ. τὸ συναξάριον τοῦ δρακοντοκτόνου ἁγίου Δονάτου, τοῦ ὁποίου ἡ παλαιότατη διατύπωση ἅπαντὰ στὸν Σωζομένον, ποῦ στηρίζεται, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, σὲ ἐπιχώριες παραδόσεις (Α' ἤμισυ Ε' αἰ.) («αὐτὸ οἱ ἐπιχώριοι κατέκαυσαν»), στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου («τότε οἱ παρσεπῶτες καὶ θεαταὶ τοῦ θαύματος ἐσύναξαν ξύλα καὶ ἐκατέκαυσαν τὸ ἀγριον καὶ θανατηφόρον θηρίον»), ἓνα κείμενον τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνει στὸν Συναξαριστὴν του ὁ Νικολόδημος ὁ Ἁγιορείτης (Συναξαριστῆς 2, Ἀθήνησι 1868³, σ. 117-118) καὶ ἐκθεση τοῦ 1509, ἀποκείμενη στὸ Ἀρχεῖο Κεφαλληνίας, στὴν ὁποίαν γίνεται λόγος γιὰ τὴν καύση τοῦ σώματος φονευθέντος τερατώδους μεγέθους δράκοντα πρὸ τῆς ἐκκλησίας. (βλ. γιὰ τὰ ἀνωτέρω Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις 2*, σ. 973, 975, 978, ὅπου τὰ κείμενα καὶ οἱ ἀκριβεῖς παραπομπές). Οἱ παραδόσεις γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ νησιωτικῶν ἰδίως περιοχῶν ἀπὸ φίδια ἢ δράκοντα μὲ κατάκαυση δασῶν κλπ. εἶναι εὐρύτερα διαδεδομένες (βλ. Στέφ. Δ. Ἡμελλος, «Ἡ ἀπουσία θηρίων καὶ φιδιῶν ἀπὸ τὰ νησιά κατὰ τὶς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Εὐρώπης», «*Λαογραφικά, τόμος Α'*, Δημῶδεις παραδόσεις», Ἀθήνα 1988, σ. 178-208).

25. βλ. ἐκτενῶς Robert Muth, *Träger der Lebenskraft. Ausscheidungen des Organismus im Volksglauben der Antike*, Wien 1954, σ. 1 κέξ., ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ ἐμφύσημα γενικώτερα ὡς στοιχεῖο θρησκευτικὸ, μαγικὸ κλπ. καὶ περὶ τῆς δυνάμεως ποῦ περιέχει βλ. Κ. Thraede, «Exorzismus», *RLAC 7* (1969), σ. 52, 4, *HDA 1* (1927), σ. 647 (Atem) καὶ αὐτόθι σ. 1355-57 (blasen).

άγιας Παρασκευής, άγιας δρακοντοκτόνου, κατά τὸ ὁποῖον ἡ άγια «ὡς παρέστη πλησίον τοῦ θηρός», ἔμφωλεύοντος δράκοντα ἔξω τῆς πύλεως δπου ἔβασίλευεν κάποιος Ἀσκληπιός «ἔμφυσήσασα ἅμα εἰς αὐτὸν καὶ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ ποιησαμένη. Ὁ δὲ μέγα διερράγη εἰς δύο καὶ ἄφαντος ἐγένετο»²⁶.

Αἰτία τούτου φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ὅτι ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου, οἰουδήποτε πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου, τοποθετεῖ κατά τρόπο ἀσαφή τὴν ἔδρα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ζωῆς κάπου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔτσι ὁ,τιδήποτε ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σώματος θεωρεῖται φορέας ζωτικῆς δυνάμεως καὶ μάλιστα μαγικῆς. Συναφῶς πρὸς τὴν ἐξεταζομένη περίπτωση ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ρήματος κατακαίωμαι («κατεκαύθη») δηλώνει σαφῶς ἀποτέλεσμα πὺ ἔχει σχέση με τὴν πυρά.

Σχετικὰ τώρα με τὴν συναξαρικὴ φιλολογία καὶ τὴν συγγένεια τῆς διηγήσεως τοῦ Λουκιανοῦ με αὐτὴν παρατηρῶ τὰ ἑξῆς: Ὅπως ἤδη ἐδηλώθη καὶ ἀνωτέρω, περὶ ἐξουδετερώσεως δράκοντα, πὺ φυλάσσει ἐξειδικευμένα θησαυρὸ, γίνεται λόγος στὴν παρατεθεῖσα ἀνωτέρω Β διήγηση τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἡ ὁποία συμφύρεται, ἄς σημειωθῆ, με τὴν διήγηση γιὰ τὴν τιμωρία ἱεροσύλου με τὸν δαρμό. Κατὰ τὴν διήγηση αὐτὴ ὁ Γαλάτης Θεόδοτος κρύπτει κάτω ἀπὸ λίθο κλαπέντα νομίσματα ἀπὸ τὴν μονὴ τοῦ Ἀγίου. Στὴν προσπάθειά του νὰ τὰ ἀναλάβῃ σὲ μεταγενέστερο χρόνο «ἐγγίσας τὸν λίθον ὑπὸ ὄφρεως φοβερωτάτου ὑποκάτωθεν τοῦ λίθου ἐξεληθόντος καταδιωχθεὶς ἐνεποδίσθη». Τοῦτο ἐπαναλήφθηκε τρεῖς φορὲς καὶ τελικὰ ὁ δράκοντας ἐξαφανίσθηκε κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ ἄββᾶ Λεοντίου ἄνευ ὁμως κατακαύσεως²⁷.

Ἡ διήγηση με θέμα τὴ φύλαξη θησαυρῶν ἀπὸ δράκοντα ἀναφέρεται ἀπὸ πολλοὺς συγγραφεῖς, τῆς μεταγενέστερης πάντως ἀρχαιότητος, ὑπὸ τύπον μᾶλλον ἀπλῆς λαϊκῆς πίστεως καὶ ὄχι συγκροτημένης παραδόσεως, ὅπως ἀπὸ τὸν Ἀρτεμίδωρο («Δράκων σημαίνει... καὶ πλοῦτον καὶ χρήματα διὰ τὸ ἐπὶ θησαυροὺς ἰδρῦεσθαι»²⁸, τὸν Φιλόστρατο («οἰκεῖ δράκων

26. Βλ. σχετικὰ Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Ἡ άγια Παρασκευὴ εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ», *Ἐπετηρὶς Λαογρ. Ἀρχείου* 9-10 (1955-57), ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 69. Στὴν μελέτη αὐτὴ (ἰδίως σ. 67 κῆξ.) καὶ τὰ περὶ τῆς άγιας ὡς δρακοντοκτόνου κ.ἄ. Γιὰ τὸ συγκεκριμένο στοιχεῖο τοῦ φησῆματος βλ. καὶ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, *Συναξαριστῆς* 2, σ. 278 (26 Ἰουλ.), πρβλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 2, 1904, σ. 972.

27. Ὅ.π., σ. 69-70, 48.

28. Ἀρτεμ., Ὅνειρ. 2, 13 (Pack).

πλούτου τινός, οἶμαι, φύλαξ, ὃς ὑπὸ τῇ γῇ κεῖται»²⁹, τοὺς Λατίνους συγγραφεῖς Festus (Dracones... qua ex causa incubantes eos thesauris custodiae causa finxerunt antiqui)³⁰, Φαῖδρος (ad draconis speluncam ultimam / custodiebat qui thesaurus abditos)³¹ κ.ἄ.

Ἄλλὰ ἡ διήγηση τοῦ Λουκιανοῦ παρουσιάζεται συναφῆς πρὸς ἄλλη συναξαρική διήγηση, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ στὸν Βίον τοῦ ἁγίου Ὑπατίου Γαγγρῶν (τῆς Παφλαγονίας), ἐνὸς ἀπὸ τοὺς 318 θεοφόρους πατέρες τῆς πρώτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νίκαιας. Ἡ τελευταία σύγκριται ἀπὸ δύο θέματα, δηλ.: α΄) τοῦ τῆς φυλάξεως θησαυροῦ ἀπὸ δράκοντα, ὅπως ἀνωτέρω, καὶ β΄) τοῦ τῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ δράκοντα διὰ κατακαύσεως, μετὴν παρέμβαση ἱεροῦ προσώπου, ἐν προκειμένῳ τοῦ Ἁγίου. Ἡ διήγηση τοῦ Βίου τοῦ Ὑπατίου ἔχει ὡς ἀκολούθως: «τῶ γὰρ θησαυρῶ τῶν... χρημάτων... μέγα τι χρῆμα θηρίου, τὸ τῆς κακίας ὄργανον, ὁ παλαιὸς τοῦ ἡμετέρου γένους ἐχθρὸς, ποθὲν ὑπείσχετο καὶ ὑφαιρείται τοῦ πλούτου τὸν βασιλεύοντα καί, εἶπον τις κατετόλμησε πλησίον γενέσθαι πρὸς ἐπανάληψιν χρεϊώδους τινός, τῶ τοῦ δράκοντος ἄσθματι καὶ βλέμματι ἀπενεκροῦτο καὶ ἐξηραίνετο... καὶ ἦν καθορᾶν τῇ τῶν χρημάτων σορῶ νεκρῶν σωρείαν ἐφάμιλλον... Βασιλεὺς δέ, παρὰ πάντων καταβούμενος... καὶ τί

29. Φιλοστρ., Εἰκ. ιζ΄ (Kayser 2, σ. 365).

30. Sexti Pompei Festi 67.

31. Φαῖδρ. 4, 21 (Budé). Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 2, σ. 1029. Οἱ παραδόσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν ξεχωριστὸ κύκλο καὶ εἶναι εὐρέως διαδεδομένες στὸν λαό, μπόρουν δὲ μὲ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἐμπεριέχουν νὰ ἀποτελέσουν οὐσιώδους σημασίας σχόλια τῶν ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν παραδόσεων, πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καθὼς παρουσιάζονται διαδεδομένες μετὰ παραλλαγῆς παρέχουν ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῶν σχετικῶν λαϊκῶν δοξασιῶν. Ἐτεῖ δεδομένης τῆς ὑπάρξεως καταχωσιμένων θησαυρῶν μετὴν μορφῆν ἀγγείων ποὺ περιέχουν νομίσματα ἢ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα μέσα σὲ τάφους κ.ἄ. καὶ τῆς δεδομένης ἐπίσης δυσχέρειας ἀνευρέσεώς των ἢ φρουρήσῃ των ἀπὸ ὑπερφυσικὰ ὄντα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ δράκοντες, ἦταν φυσικὸ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν φαντασία τοῦ λαοῦ. Ἡ διαδικασία ἀνακαλύψεως καὶ συλήσεως τοῦ θησαυροῦ εἶναι σύνθετη καὶ βέβαια δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἢ περιγραφή της. Χαρακτηριστικὸ εἶναι πάντως ὅτι καὶ ἅγιοι, ἐπιφαινόμενοι καθ' ὕπνου, ὑποδεικνύουν τὸν τόπο τοῦ θησαυροῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὶς ἐλληνικὲς καὶ ἄλλων λαῶν παραδόσεις φυλάσσεται κάποτε ἀπὸ ἓνα ἢ περισσότερους φρουρούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ φοβεροῦ δράκοντα, ὅπως αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἀρχαῖες παραδόσεις (βλ. γενικῶς Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 1, σ. 229 κέξ. (κατηγ. Θησαυροὶ καὶ Ἀράπηδες) 2, σ. 1003 κέξ., Γ. Α. Μέγας, «Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν», *Λαογραφία* 4 (1912-13), σ. 22-34, *Λαογραφία* 23 (1970), σ. 423 κ.ἄ.π.).

δράσειεν ἀπορῶν» καταφεύγει τελικῶς καὶ ἐπιζητεῖ τὴν βοήθειαν τοῦ Ἁγίου. Ὁ δὲ Ἅγιος «κελεύσας μέσον τῆς πόλεως πῦρ ἀνακαύσασθαι, ὕλην τρεφόμενον διαρκεῖ, ἅπεισι πρὸς τὴν θύραν τοῦ ταμείου, καὶ ταύτην διάρας, εἴσεισι μόνος... τῶν ἄλλων ἀπάντων ὑπεκστάντων ἐπὶ μικρῶν», καὶ «φόβῳ... ὑφορωμένων, μή τι τῶν προτέρων ἴσον καὶ τούτῳ συμβῆ. Ὡς δὲ τοῦτον ὁ θῆρ ἐτεθέατο, περιειλεῖτο τε καὶ συνεστρέφετο καὶ κρύπτειν τὴν κεφαλὴν τοῖς χρήμασιν ἐτεχνάζετο ὡσπερ τοῦ ἰδίου ὀλέθρου ἐπαισθόμενος. Ἐπεὶ δὲ τοῦτον ἐνεκελεύετο ἀπανίστασθαι καὶ πρὸς τὴν θύραν ἔρπειν, τὴν ἔξοδον ὑπερτιθέμενος, τῇ ἐνούσῃ ράβδῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐκόπτετο. Διανίσταται γοῦν ὄρθιος τῇ κέρκῳ ὑπερειδόμενος καὶ συντονώτερον μαστιζόμενος, ἄκων ὑπετάγετο τῷ κελεύοντι. Ὁ δὲ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος... ὡς εἶδε τοῦτον (ἐνν. τὸν Ἅγιον) ἐκεῖθεν ἀσινῆ ἔξερχόμενον καὶ χαμάζε τὴν βακτηρίαν ὑποσύροντα, καὶ ὡσπερ κρίκον, ἐνθέντα τοῖς μυκτῆρσι τοῦ δράκοντος, τοῦτον καθέλκοντα, περιδεῖς γεγονώς, ἅπας ἐτρέπετο εἰς φυγὴν. Ὁ δὲ θεὸς ἀρχιερέως, ὅτε δὴ προσήγγισε τῇ ἑξαφθείσῃ φλογί, τὸ θηρίον εἰσβαίνειν μέσον ἐκέλευε, καὶ ἀντὶ πολλῶν ἓνα καὶ μόνον εἰσπράττεσθαι θάνατον. Τὸ δὲ καίτοι πολλὰ συστρεφόμενον καὶ περιελούμενον, καὶ οἶα καθικετεύον τὸν ἅγιον, τὴν φλόγα ὑπείσχετο καὶ τὴν φθορὰν ἐπενδύεται. Καὶ οὕτω τεφρωθέν, τὴν τῶν χρημάτων τῷ βασιλεῖ ἐπ' ἀδείας ἀπόλαυσιν δίδωσιν»³².

Ἄλλὰ ἂν ἡ διήγησις τοῦ Λουκιανοῦ ποὺ ἀφορᾷ στὴν κατάκαυσις τοῦ δράκοντα ἀποκλίνει κάπως τοῦ ἐπεισοδίου τῶν ἀγιολογικῶν διηγήσεων καὶ μάλιστα ἐκείνης τοῦ ἁγίου Ὑπατίου, ἰδοὺ νεώτερη παράδοσις λαϊκῆ, μὲ πρωταγωνιστὴν ἅγιον, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνει τὸν λαϊκὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιότερων ἀγιολογικῶν ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐξουδετέρωσις τοῦ δράκοντα. Κατὰ τὴν παράδοσις αὕτη, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια, στὸ νησί δὲν ὑπῆρχαν ὄφεις μὲ τὴν ἐπέμβασις μαθητῆ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Εὐαγγελιστῆ. Εἰδικώτερα σὲ σπήλαιον τοῦ νησιοῦ, ὀνομαζόμενον «Δρακοντόσπηλιον» κατοικοῦσε παλαιότερα ἐπικίνδυνος γιὰ τοὺς κατοίκους καὶ τὰ ποιμνία τῶν δράκοντα. Ὁ ἅγιος, πρὸς τὸν ὁποῖον προσέφυγαν οἱ κάτοικοι, διέταξε νὰ συγκεντρώσουν ξύλα καὶ φρύγανα. Τὸν ἅγιον ἀκολουθοῦσε ὁ δράκο-

32. Θεόφιλος Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884 (ἀνατ. Leipzig 1973), σ. 261-263, 16-18, πρβλ. καὶ Νικόδημος Ἁγιορείτης, *Συναξαριστὴς* 2, σ. 66, ὅπου ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὁ Ἅγιος κρατοῦσε «καὶ ράβδον εἰς τὰς χεῖρας του, ἔχουσαν ἐπάνω τὸν τύπον τοῦ τιμίου Σταυροῦ», δηλ. ράβδον σταυροφόρο, μὲ τὴν ὁποία κτυποῦσε τὸν δράκοντα.

ντας και άλλα δηλητηριώδη έρπετά. Κατά προτροπή του αγίου οι κάτοικοι έθεσαν πυρ στον σωρόν των ξύλων και των φρυγάνων, επάνω δέ στην πυρά κατόπιν προσταγής του έπεσαν ο δράκοντας και οι λοιποί όφεις και έκτοτε τό νησί είναι άπαλλαγμένο από τά ζώα αυτά³³.

Συναφής όμως διήγηση συγκαταλέγεται μεταξύ των θαυμάτων του Όσιου Ίλαρίωνος, που καταγόταν από τό χωριό Θαβαθά κοντά στη Γάζα, άσκητή και μαθητή του Μεγάλου Άντωνίου, τά όποια περιγράφει στα λατινικά ο πολυμαθής Όσιος Ίερώνυμος (ca 345-420), σε έποχή μάάλιστα λίγο μεταγενέστερη από εκείνη κατά την όποία έζησε ο Λουκιανός. Κατά την θαυματική αυτή διήγηση δράκοντας «*mirae magnitudinis, quos gentili sermone boas vocant*», ο όποιος λυμαινόταν την περιοχή «*cui cum pyram iussisset praeparari* (ένν. ο Ίλαρίων), *et oratione ad Christum emissa evocato praecepisset struem lignorum scandere, ignem supposuit. Tum itaque cuncta spectante plebe immanem bestiam concremavit*»³⁴.

Την παράδοση αυτή παραθέτει ήδη ο Reitzenstein στο γνωστό ειδικό έργο του *Hellenistische Wundererzählungen* και μάάλιστα την συνδέει με εκείνη του Φιλοψευδή του Λουκιανού, την όποια παραφράζει στα γερμανικά³⁵.

Ή τελευταία μπορεί να θεωρηθί συναφής προς πολλές άλλες παραδόσεις, άρχαιότερες και νεώτερες, λόγω των πολλών στοιχείων τά όποια έμπεριέχει³⁶, ιδίως προς παραδόσεις έξουδετερώσεως αγρίων ζώων και όφειων³⁷ και μάάλιστα προς παραδόσεις έξουδετερώσεως συνδυαστικά δρά-

33. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Ή άπουσία θηρίων και φιδιών από τά νησιά», δ.π., σ. 185. Για τό συγκεκριμένο νησί, Άστυπάλαια, παραδίδεται ήδη από την αρχαιότητα ότι σ' αυτό «*όφεις ού γίνονται*» (Άντίγ. Καρύστ. 11 [σ. 36, Giannini]), και ότι «*Άριστοτέλης όφειν έχθράν είναι την Άστυπαλαίων γην λέγει*» (Αιλ., *Περί ζώων* 5, 8, πρβλ. και άνωτέρω τής άμέσως προηγούμενως μνημονευθείσας μελέτης μου, σ. 193).

34. Migne, PL 23, στ. 50 (39).

35. Βλ. Richard Reitzenstein, *Hellenistische Wundererzählungen*, Stuttgart 1963, σ. 3-4 (β' άμετάβλ. επανέκδοση).

36. Βλ. π.χ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Θεσσαλοί πελαργούς έτίμησαν ότι πολλούς όφεις έξώλεσαν», *Λαογραφικά, τόμος Α'*, *Δημιώδεις παραδόσεις*, Άθήνα 1988, σ. 212 (συνδέεται με έξουδετέρωση φιδιού με μαγικό κύκλο κλπ., παράδοση παραδιδόμενη από τον Ψευδο-Άριστοτέλη).

37. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Ή άπουσία θηρίων και φιδιών από τά νησιά», δ.π., σ. 178-208 (έξαφάνιση των φιδιών κατόπιν παρεμβάσεως ήρωα τής άρχαίας μυθολογίας ή αγίου).

κοντα και ὄφρων³⁸, ἀλλὰ ἡ ἐξουδετέρωση δὲν συντελεῖται μὲ κατάκαυση, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Φίλοψευδῆ τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τὸν Βίο τοῦ ἁγίου Ὑπατίου, στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ τῆς συνάφειας τῶν διηγήσεων τούτων³⁹.

Κατάκαυση ἀναφέρεται στὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσα παράδοση ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες παραδόσεις τοῦ εὐρύτερου εὐρωπαϊκοῦ χώρου καὶ μάλιστα τῆς περιοχῆς τῶν Ἑλλήνων, τῆς Σκανδιναβίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Μὲ τίς παραδόσεις αὐτὲς ἔχουν μέχρι τώρα ἀσχοληθῆ περισσότερο ἢ λιγώτερο πολλοί, τελευταῖος δὲ ἐκτενῶς ὁ Lutz Röhrich, πού στηρίζεται σὲ πλουσιώτατο πράγματι ὕλικό ἀπὸ τίς μνημονευθεῖσες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης⁴⁰. Ὁ βασικὸς τύπος τῆς διηγήσεως μὲ παραλλάσσουσες μᾶλλον λεπτομέρειες περιλαμβάνει τὴν ἀπαλλαγὴ ἑνὸς τόπου ἀπὸ τὴν μᾶστιγα τῶν φιδιῶν. Ὁ ἥρωας παρακαλεῖται νὰ ἐπέμβῃ καὶ ὁ τελευταῖος ὑπόσχεται νὰ τὸ πραγματοποιήσει, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι στὴν περιοχὴ δὲν ὑπάρχει ὁ λευκὸς ὄφρις (ἢ ὄφρις μὲ στέμματα στὴν κεφαλὴ κλπ.). Ἀφοῦ ἔμαθε ἀπὸ τοὺς κατοίκους ὅτι ὁ ὄφρις αὐτὸς (στὴν πραγματικότητα ὁ βασιλιάς τῶν ὄφρων) δὲν ὑπάρχει, στοιβάζει κυκλικά σωρὸ καυσοξύλων, στὸν ὁποῖο θέτει πῦρ καὶ μένει μέσα σ' αὐτόν. Κατόπιν ἐξαναγκάζει τὰ φίδια μὲ σφυρίγματα ἢ μὲ τὴν μουσικὴ ἑνὸς αὐλοῦ νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν πυρὰ. Τελικὰ ὁμοῦς ἐμφανίζεται ὁ κυρίαρχος τῶν φιδιῶν, ὁ δαιμονικὸς λευκὸς ὄφρις, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους κατακαίεται, ἀλλὰ στὸν θάνατό του παρασύρει καὶ τὸν μάγο. Ἐκτοτε στὸν συγκεκριμένον τόπο δὲν ὑπάρχουν πλέον φίδια. Ὑπάρχουν ἀκόμη χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες τοῦ τύπου ὅτι ὁ μάγος χαράσσει στὸ ἔδαφος κύκλο γύρω ἀπὸ αὐτόν (ἀπλῶς), χαράσσει κύκλο καὶ θέτει στὸ μέσο τὴν πυρὰ, χρησιμοποιοῦν μαγικούς λόγους κ.ἄ.⁴¹

38. Βλ. ὁ.π., σ. 195 (Κατὰ τὸν Ρόδιο Πολύζηλο, ὅπως ἀναφέρεται στὸ ἀστρολογικὸ ἔργο τοῦ Ὑγίνου: «seprentium multitudo... draco igenti magnitudine» 183 (Βίος ἁγίου Ἰωαννικίου, πρβλ. σ. 200).

39. Ἐξ σημειωθῆ ὅτι, ὅπως ἦδη ἔχει παρατηρηθῆ, κατὰ τίς ἀρχαῖες καὶ νεώτερες διηγήσεις γίνονται κατακαύσεις δασῶν, προκειμένου νὰ ἐξουδετερωθοῦν τὰ φίδια (ὁ.π., σ. 199 [Αἰλιανός], 174, 190, 186, 189). Ἐξ ἄλλου καὶ μεταφορικὲς ἐκφράσεις στὰ κείμενα, ὅπως στὸν Βίο τοῦ ἁγίου Ἰωαννικίου, σχετίζονται ἐμμεσα πρὸς τὴν ἐνέργεια αὐτή, ὁ.π., σ. 183-184: «μὴ φέρων τὸν ἐμπρησμόν ὁ θῆρ» (ἐνν. τῶν βελῶν τῆς προσευχῆς) «ὡς ὑπὸ πυρὸς ἐλανόμενος» ὁ δράκοντας (ἐνν. ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ἁγίων) κλπ. Κατακαύσεις δράκοντα κατόπιν προσευχῆς.

40. Lutz Röhrich, "Die Sage vom Schlangenbann", *Volksüberlieferung, Festschrift für Kurt Ranke*, Göttingen 1968, σ. 327-344 (= τοῦ ἴδιου, *Sage und Märchen, Erzählforschung heute*, Freiburg 1976, σ. 195-209 καὶ 321-322).

41. Röhrich, ὁ.π., σ. 427 κέξ.

Ὁ Röhricht ἐπισημαίνει τὶς μεταξὺ τῆς διηγήσεως τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τῶν νεωτέρων παραδόσεων διαφορῆς-ἀποκλίσεις παρατηρώντας μεταξὺ ἄλλων⁴² ὅτι σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς νεώτερες παραδόσεις ὁ ἐξορκιστὴς μάγος τοῦ Λουκιανοῦ παραμένει στὴν ζωὴ, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸ ἀποτέλεσμα στὴν περίπτωση ἑνὸς θαύματος εἶναι ἀναπόφευκτο⁴³. Ὁ Reitzenstein ἔχει παρατηρήσει παλαιότερα ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἔχει ἀλλάξει τὸ τελικὸ αὐτὸ μέρος τῆς διηγήσεως, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς δικούς του σκοποὺς καὶ πάντως ἡ μεταβολὴ εἶναι ὁμοία μὲ ἐκείνη τοῦ Ἱερωνύμου γιὰ τὸ ἀνωτέρω θαῦμα τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος⁴⁴. Ἀλλὰ οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς γιὰ σκόπιμη διαφοροποίηση τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῶν ἀρχαίων διηγήσεων τοῦ Λουκιανοῦ καὶ κατ' ἀκολουθία τοῦ θαύματος τοῦ Ἰλαρίωνος, ὥστε ὁ μάγος νὰ ἐπιβιώσῃ, ὡς στοιχεῖο δὲν εἶναι ἄγνωστο σὲ νεώτερες παραδόσεις, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὁ Radermacher⁴⁵ καὶ ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο παραθέτει ὁ Röhricht. Ἐννοεῖται ὅτι θάνατος τοῦ παρεμβαίνοντος ἁγίου κατὰ τὴν προσπάθειά του ἐξουδετερώσεως τῶν ὄφρων (δράκοντα καὶ λουπῶν ὄφρων) θὰ ἦταν κάτι τὸ ἀδιανόητο γιὰ τοὺς ἐν πίστει ἐνεργοῦντες χριστιανούς.

42. Οἱ ἀποκλίσεις φαινομενικὰ εἶναι ἀρκετές, ἐπειδὴ ὁ Röhricht συνδέει τὴ διήγηση τῆς παραγράφου 12 τοῦ Λουκιανοῦ, ἡ ὁποία ἐνδιαφέρει ἐδῶ, πρὸς τὴν προηγούμενη ὑπ' ἀρ. 11, κατὰ τὴν ὁποία ὁ αὐτὸς Βαβυλώνιος μάγος ἐθεράπευσε δηχθέντα ἀπὸ ἔχιδνα. Ἡ σύνδεση αὐτὴ δὲν φαίνεται ἀναγκαία, ἀφοῦ πλὴν τοῦ κοινοῦ στοιχείου, τοῦ σχετιζομένου μὲ τὴν παρουσία τοῦ Βαβυλωνίου μάγου, τὸ θέμα τῆς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ. Ἡ σύνδεση τῆς λουκιάνειας παραδόσεως μὲ ἄλλην ποῦ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ψευδο-Ἀριστοτέλη γιὰ τὸν ἱερὸ καλούμενο ὄφι τῆς Θεσσαλίας, πολὺ ἐπικίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἐξουδετερώνεται ἀπὸ γυναίκα ἐντὸς μαγικοῦ κύκλου (Röhricht, ὁ.π., σ. 341) συνδέεται μὲ ἐκείνη τοῦ Φιλοψευδοῦ τοῦ Λουκιανοῦ κατὰ τὸ ὅτι στὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται μὲν σαφῶς ἡ χάραξη μαγικοῦ κύκλου, γίνεται ὁμως κατὰ πᾶσα πιθανότητα σχετικὸς ὑπαινιγμὸς («τὸν τόπον περιελθὼν ἐς τρίς»), μὲ δεδομένο ὅτι ὁ μαγικὸς κύκλος νοεῖται κατὰ ποικίλους τρόπους ἀκόμη καὶ συμβολικὰ (βλ. σχετικὰ Στέφ. Δ. Ἡμέλλος, «Θεσσαλοὶ πελαργοὺς ἐτίμησαν ὅτι πολλοὺς ὄφεις ἐξώλεσαν», *Λαογραφία* 32 (1979-81), σ. 287-292 = *Λαογραφικά, τόμος Α'*, *Δημιῶδες παραδόσεις*, Ἀθήνα 1988, σ. 209-214, ἰδίως σ. 212).

43. Röhricht, ὁ.π., σ. 341.

44. Reitzenstein, ὁ.π., σ. 4. Ἐξ ἁπλοῦς ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Reitzenstein (ὁ.π.) θεωρεῖ συναφῆ πρὸς τὴν ἐξεταζόμενη παράδοση τὴν μνημονευόμενη στὸν Φιλοψευδοῦ (30) διήγηση γιὰ ἀπαλλαγὴ οἰκίας ἀπὸ φάσμα φονευθέντος μέσα σ' αὐτὴ ἀνθρώπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο δὲν ἰσχύει (γιὰ τὴν διήγηση Στέφ. Δ. Ἡμέλλος, «Μιὰ ἀρχαία λαϊκὴ παράδοση ἀπὸ τὴν Κόρινθο», *Λαογραφικά, τόμος Γ'*, *Ποικίλα*, Ἀθήνα 1994, σ. 292-299).

45. Ludwig Radermacher, "*Lucian Philopseudes, cap. 11 und 24*", *Rheinisches Museum f. Philologie*, N. F. 60 (Frankfurt 1905), σ. 316.

Ἐπισημαστικῶς τώρα πάλιν πρὸς τὴν σχέση τῶν παραδόσεων τοῦ τύπου ποὺ προανέφερα πρὸς ἐκείνη τοῦ Λουκιανοῦ, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος στὸ τέλος τῆς μελέτης, ὁ Röhrich ἀρκεῖται στὴν παρατήρηση ὅτι παρὰ τὶς ἀποκλίσεις τὸ κείμενο τοῦ Λουκιανοῦ ὀφείλει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὡς ἀπόδειξη τοῦ ὅτι ἡ παράδοση γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν φιδιῶν εὐρύτερα ἦταν γνωστὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ συγγραφέα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Γιὰ τυχὸν ἐξάρτηση τῶν νεωτέρων παραδόσεων ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Λουκιανοῦ δὲν γίνεται λόγος⁴⁶, ἐνῶ ἐπιχειρεῖται νὰ συσχετισθῇ ἡ ἑλληνικὴ παράδοση — καὶ ἐκείνη τοῦ Λουκιανοῦ — πρὸς ἀρχαία Ἰνδική, ὅπως ἀπαντᾷ σὲ σχετικὸ ἔπος⁴⁷, τὸ ὁποῖον ὁμοίως δὲν προσφέρεται ἀπόλυτα γιὰ συγκρίσεις, ὅσο τουλάχιστον ἐγὼ ἠμπορῶ νὰ κρίνω.

Περὶ τοῦ ἐπισημαστικῶς πρὸς συγκρίσεις εἶναι οἱ διηγήσεις τῶν συναξαρίων καὶ τῶν Βίων τῶν ἁγίων, γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος εὐθὺς ἀμέσως, λόγῳ τοῦ ὕφους καὶ τῶν λεπτομερειῶν των.

Ἐπισημαστικῶς βέβαια τῆς παραθέσεως τῶν διηγήσεων αὐτῶν εἶναι διαφορῆτος. Στὴν πρώτη περίπτωσι, καὶ μάλιστα στὸ συγκεκριμένον ἔργο του κατ' ἐξοχίαν, ὁ Λουκιανὸς ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ σατιρίσῃ καὶ σκώψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τέρψῃ κατὰ τὴν συνήθειά του, ὡς ὀρθολογιστὴς τὴν εὐρύτητα κατὰ τὴν ἐποχὴν του διαδεδομένη δεισιδαιμονία καὶ τὶς πρὸς αὐτὴν συνημμένες παράλογες κατὰ τὴν δικήν του ἀντίληψη καὶ πίστη διηγήσεις, ὅπως οἱ ἀνωτέρω. Στὴν δευτέρῃ περίπτωσι ὁ σκοπὸς εἶναι πάλιν κυρίως ψυχαγωγία. Ὅλα αὐτὰ ὁμοίως δὲν θίγουν τὴν οὐσίαν τῆς διηγήσεως, ἡ ὁποία καὶ οἱ δύο περιπτώσεις εἶναι ἡ ἴδια. Εἶναι ἐξ ἄλλου κοινὸς τύπος ὅτι ἀρχαῖες προχριστιανικὲς παραδόσεις, διαδεδομέναι ἀσφαλῶς καὶ ἐπομένως γνωστὲς στὰ λαϊκὰ στρώματα ἔχουν μεταποιηθῇ σὲ παραδόσεις χριστιανικῶν συναξαρίων ψυχαγωγικῶς συνήθως σκοποῦ (βλ. καὶ κατωτέρω) καὶ ἔχουν ἐνταχθῇ στοὺς Βίους ἁγίων ἀκόμη καὶ ἱστορικοῦς, ὅπως ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, προκειμένου αὐτοὶ ὡς ἐλκυστικώτεροι νὰ προσελκύουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν, ποὺ δὲν διακρίνονται πολλὰς φορὰς γιὰ τὴν παιδείαν των.

46. Röhrich, ὁ.π., σ. 342-344. Περὶ τῆς χώρας τῶν Ἰνδῶν ὡς πατρίδας τῆς διηγήσεως κάμνει ὑπαινιγμὸν καὶ ὁ Rademacher (ὁ.π., σ. 315-316).

47. Ἐπισημαστικῶς ὅτι ὁμοίωσις ὑπάρχει κάποτε καὶ σ' ἄλλες ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀναφερθεῖσες λεπτομέρειες. Ἐπισημαστικῶς π.χ. ὁ δράκοντας τοῦ Λουκιανοῦ ἦταν παλαιός, ὅπως ἀναφέρεται καὶ σὲ νεώτερον παραλλαγὴν τῆς παραθέσεως ἀπὸ τὸ Salzburg τῆς Αὐστρίας («ganz alt», Rademacher, ὁ.π., σ. 316).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παραλαμβάνεται τὸ ὕψος τοῦ Ἁγίου Λουκιανῶς, δηλώθηκε ἤδη ἀνωτέρω. Εἶναι πιθανὸν καὶ ὁ ἀγιολόγος Κύριλλος, νὰ ἔχη διανθίσει τὰ ἀναφερόμενα θαύματα τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου μὲ στοιχεῖα θαυμαστῶν διηγήσεων ποὺ κυκλοφοροῦσαν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ προφορικῆς, ἢ καὶ γραπτῆς, μεταξὺ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, δηλ. ἀνεξαρτήτως τῆς πηγῆς τοῦ Λουκιανῶς. Οἱ συγγραφεῖς τῶν συναξαρίων, ἰδίως τῶν δημωδεστέρων, ἦσαν φυσικὸν νὰ ἐγκαταμεινύουν στὰ ἔργα τῶν ὕλη πρόχειρη καὶ σ' αὐτοὺς, δηλ. ὕλη τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, στοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ ἀνήκαν, ὅσες φορές μάλιστα οἱ βιογράφοι δὲν εἶναι καὶ αὐτόπτες μάρτυρες τῶν θαυμαστῶν ἐνεργειῶν τῶν ἁγίων.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Βίον τοῦ ἁγίου Ὑπατίου, στὸν ὁποῖο ἐμπεριέχεται ἡ διήγησις γιὰ τὴν κατάκαυση τοῦ δράκοντα, ὁ Ἰωάννου παρατηρεῖ, ὅπως ἔχει ἤδη ὑποσημειωθῆ:

Ἡ εἰκόνα τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Ὑπατίου εἶναι προϊόν τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστῆ, ὁ ὁποῖος ἀπάλλαξε τὸν Βίον αὐτὸν ἀπὸ πολλὰς τερατώδεις διηγήσεις, τίς ὁποῖες ἐπινόησε ὁ ζῆλος ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίως ἡ κακοήθεια τῶν αἰρετικῶν, ποὺ σκόπευαν νὰ τὸν διασύρουν καὶ τὸν χλευάσουν. Τοῦ Βίου ὅπως ἔχει σήμερα προϋπήρχαν ὑπομνήματα, στὰ ὁποῖα στηρίχθηκε ὁ Μεταφραστὴς στὸ ἔργο του. Ἐνα ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ διακρινόταν ἰδίως γιὰ τίς τερατολογίες του, στίς ὁποῖες συγκαταλεγόταν καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δράκοντα, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸ «ἦν γὰρ τὸ μέγεθος αὐτοῦ φοβερόν λίαν, τὸ μῆκος αὐτοῦ ἑβδομήκοντα πέντε πήχας, ἔχων κεφαλὰς τρεῖς, καὶ τὸ πάχος αὐτοῦ πήχεις ἑπτὰ, οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ πυρός, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ὡς ξίφη ἠκονημένα, καὶ ἐκ τῶν μυκτήρων αὐτοῦ ἐξεπορεύετο φλόξ πυρός»⁴⁸. Ὁ Ἰωάννου δέχεται, καὶ

48. Ὁ.π., σ. κ'. Ἡ τερατολογία εἶναι προφανῆς, αὐτὸ ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι οἱ δράκοντες, ὡς δράκοντες, δὲν εἶναι ὑπερμεγέθεις καὶ τερατώδεις, κατὰ τίς συναξαρικὰς καὶ ἄλλες διηγήσεις. Ἐτσι στὸ Μαρτύριον τῶν ἁγίων Εὐγενίου καὶ Μακαρίου, κείμενον παραδιδόμενον ἀπὸ κώδικες τοῦ Ι' αἰ. κ.ξ., γίνεται λόγος ἐξουδετερώσεως μὲ θεϊκὴν κατάκαυση δράκοντα, ποὺ εἶχε «τὸ μῆκος πήχεις ἐξήκοντα, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ μῆκος καὶ πλάτος πήχεις τέσσαρας· ἀπὸ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ρινῶν καὶ τοῦ στόματος ἐξέβαλεν πῦρ» (βλ. François Halkin, "La passion grecque des Saints Eugène et Macaire", *Anal. Boll.* 78 [1960], σ. 49-50, 8). Ὁ ἅγιος Ἀρτέμιος, πρεσβύτερος Λαοδικείας, μαζί μὲ τὸν ἐπίσκοπο Λαοδικείας Σισίνιον «ἠφάνισαν δράκοντας, οἱ ὁποῖοι, καθὼς ἔλεγον, κατὰ μὲν τὸ μῆκος ἦσαν πήχεις ὀγδοήκοντα, κατὰ δὲ τὸ πλάτος εἴκοσι» (Νικόδημος Ἁγιορείτης, *Συναξαριστὴς* 2, σ. 51). Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴ Μυτιλήνη «ὄφιν μέγιστον ἀπέκτεινε». Κατὰ τὸν Πολύζηλο ὁ ἐξουδετερωθεὶς δράκοντας ἦταν *ingenti magnitudine*, ἄλλος ἦρως, κατὰ τὸν Αἰλιανὸν «δράκοντα

ὀρθά, ὅτι μερικά ἀπὸ τὰ διηγήματα αὐτὰ μποροῦσε «ἵνα ἐλκύσωσιν... τινὰς τῶν ἀπλοϊκῶν» καὶ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Μεταφραστὴ κυκλοφοροῦσαν «παρὰ τῷ ὄχλῳ» καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ ἐξάρη τὴν ἀξία τῆς καθαρτικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Συμεῶν⁴⁹. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἄγνωστος βιογράφος κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Βίου εἶχε μπροστά του πολλὰ ἀναμφισβητήτως λαϊκὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἴλκυαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἐντάσσονταν στὰ διάφορα ὑπομνήματα γιὰ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτεία τοῦ ἁγίου. Ὁ φόνος τοῦ δράκοντα ὁμοίως, ὅπως ἐκτίθεται μετὰ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Μεταφραστῆ, ἐξακολουθεῖ νὰ δίδῃ ὑφολογικὰ καὶ νοηματικὰ τὴν εἰκόνα λαϊκοῦ θρύλου.

Συμπερασματικά: Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν δύο ἀγιολογικῶν διηγήσεων μὲ θέμα τὴν τιμωρία τοῦ ἐπίορκου ἱεροσύλου καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ δράκοντα - φύλακα θησαυροῦ μὲ κατάκαυση φαίνεται ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι ἔντονος ὁ ψυχοφελῆς καὶ διδακτικὸς σκοπός, στὸν ὁποῖο ἀποβλέπει ὁ βιογράφος⁵⁰. Ὁ ἐπίορκος, στὴν συγκεκριμένη περίπτωση γιὰ

μεγέθει μέγιστον» ἀπέκτεινε καὶ κατὰ τὴ διήγησι τοῦ Ἰακώβου ὁ δράκοντας ἦταν *mirae magnitudinis* (βλ. καὶ Στέφ. Δ. Ἡμελλος, Ἡ ἀπουσία θηρίων, δ.π., σ. 182, 195, 199). Τὸ τερατώδες μέγεθος τοῦ δράκοντα ἐξαίρεται, καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικὸ, στὶς σχετικὲς δημῶδεις παραδόσεις καὶ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλων λαῶν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς στὸ «περὶ δρακόντων» πόνημά του γράφει ὅτι οἱ ὀφιομόρφοι δράκοντες «ἀνατραφέντες καὶ παλαιωθέντες, μεγάλοι καὶ παχεῖς γίνονται... φασὶ δὲ αὐτοὺς ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα πηχῶν αὐξάνεσθαι, τὸ δὲ πάχος γίνεσθαι, ὡς ὅσον μέγαν» (Migne, P.G. 94, σ. 1600). Γιὰ τοὺς δράκοντες καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν βλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις* 1, σ. 208 κέξ., 2, σ. 966 κέξ., ὁ ἴδιος, «Τὰ δημῶδη ἑλληνικὰ ζῷα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου», *Λαογραφία* 4 (1913-14), σ. 185 κέξ. [= *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα* 4, 1980-85, σ. 210 κέξ.] καὶ Νικόλαος Βερνίκος, «Περὶ δρακόντων», *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου [Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη]*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 29-44, σὲ παράρτημα [σ. 41-42] ἐπανεκδίδεται τὸ «περὶ δρακόντων» Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

49. Ὁ.π., σ. κγ'.

50. Ὁ ψυχοφελῆς σκοπὸς τοῦ βιογράφου καθίσταται ἀρκετὰ ἐμφανῆς καὶ ἀπὸ ὅσα στοιχεῖα ὑπῆρχαν προηγουμένως στὴν διήγησι τοῦ Βίου (βλ. κατωτέρω), τὰ ὁποῖα ὡς μυθικὰ ἐξεβλήθησαν μετὰ τὴν ἀνακάθαρσή του ἀπὸ τὸν Συμεῶν τὸν Μεταφραστὴ. Πράγματι τὸ ἐπεισόδιό τῆς καταλήψεως ἀπὸ τὸν δράκοντα τοῦ θησαυροῦ τοῦ φανταστικοῦ αὐτοκράτορα Θελκιανοῦ συνέβη, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐπιθυμοῦσε νὰ δοξάσῃ τὸν ἅγιον Ὑπάτιο. Πρὸς ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας του αὐτῆς διέταξε τὸν δράκοντα νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν θάλασσα καὶ νὰ καταλάβῃ τὸ θησαυροφυλάκιον. Ὁ Θελκιανὸς προστρέχει στὴν βοήθεια τῶν ἱερέων τῶν εἰδώλων, ἢ ὁποῖα ὁμοίως ἀποβαίνει ἀναποτελεσματικὴ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ καταφεύγει στὸν θαυματουργὸν ἅγιον Ὑπάτιο, ἢ ἐπέμβαση τοῦ ὁποῖου εἶχε τὸ ὡς ἄνω εὐεργητικὸ ἀποτέλεσμα (βλ. Θεοφ. Ἰωάννου, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, δ.π., σ. κ' -κα').

ποιμενική διαφορά, χριστιανός πρέπει να τιμωρηθῆ σκληρὰ μέχρι θανάτου, γιὰ νὰ γίνῃ ἔτσι «*ὑπόδειγμα μελλόντων ἐπιιορκεῖν*»⁵¹. Ἡ τιμωρία μὲ ξυλοδαρμὸ ἐπισυμβαίνει στὸν ὕπνο του τῆ νύχτα, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ εἶναι πραγματική καὶ πειστική, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Βίο, αὐτὸς ποὺ διηγεῖται τὸ ἐπεισόδιο εἶναι αὐτήκοος καὶ αὐτόπτης μάρτυρας («*διηγησάμενοι ἡμῖν πάντα... εἶδομεν κλπ.*») τῶν πληγῶν ποὺ προξενήθηκαν ἀπὸ τὸν δαρμό.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Γαλάτης κλέπτης τῶν νομισμάτων τῆς μονῆς τιμωρεῖται μὲ ξυλοδαρμὸ ἢ μέσω τῆς ἀδυναμίας του νὰ ἀναλάβῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ τὰ κλοπιμαῖα. Ἡ ὁμολογία του γιὰ τὴν ἀνόσια πράξη του καὶ ἡ μετάνοιά του διδάσκουν τί ὀφείλει κανεὶς νὰ πράττῃ σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις. Εἶναι ἀκόμη ἐνδεικτικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ δράκοντα ἀλληγορικά, κατὰ τὴν Β' διήγησι. Τὸ θηρίο εἶναι «*τὸ τῆς κακίας ὄργανον, ὁ παλαιὸς τοῦ ἡμετέρου γένους ἐχθρὸς*», ἡ εἰκόνα τοῦ νοητοῦ δράκοντα, δηλ. ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος τελικὰ ἐξουδετερώνεται ἀπὸ τὸν ἅγιο μὲ κατάκαυση. Ἐννοεῖται ὅτι μυθολογήματα περὶ φόνων τρομερῶν κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν μορφὴ καὶ τὴν δύναμη δρακόντων ἀπὸ ἁγίους ἀναφέρονται πολλὰ στοὺς Βίους καὶ τὰ συναξαρία των. Στὰ μυθολογήματα αὐτὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δώσῃ τὴν ἀναφερθεῖσα ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία. Πρέπει νὰ σημειωθῆ συναφῶς ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ὅτι μεταξὺ τῶν χαρισμάτων τὰ ὁποῖα τοῦ παραχώρησε ὁ Θεὸς ἦταν καὶ τοῦτο, «*ὥστε συναναστρεφόμενον αὐτὸν θηρίοις σαρκοβόροις τε καὶ ἰοβόλοις μὴ ἀδικεῖσθαι... Ὁ... Θεὸς αὐτὸς καὶ τῷ θεοφόρῳ Εὐθυμίῳ οὐ μόνον τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ καὶ τὰ νοητὰ θηρία, τὰ πνευματικὰ λέγω τῆς πονηρίας, ὑπέταξεν*»⁵².

Ἄνεξάρτητα πάντως ἀπὸ ἀποκλίσεις καὶ σκοποὺς τῶν διηγήσεων τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ μπορούσε νὰ προέλθουν εὐκολώτερα οἱ νεώτερες λαϊκὲς παραδόσεις, ἡ συνάφεια πρὸς τίς διηγήσεις

51. Σύμφωνα ἄλλωστε πρὸς εὐρύτερα κρατούσες χριστιανικὲς ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν, ἀρχαιότερων καὶ νεωτέρων, ἀντιλήψεις (βλ. ἐκτενῶς γιὰ τὸν ὄρκο καὶ τὰ συναφῆ θέματα Ἀδαμάντιος Ἀδαμαντίου, «Ἀγνείας πείρα, μέρος Γ', λαογραφικόν», *Λαογραφία* 3 (1911-12), σ. 396 κέξ., ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία). Ὁ ὄρκος στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι οὐσιαστικὰ καὶ θεοκρισία. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶναι συνηθισμένη στὰ λαϊκὰ στρώματα ἡ διαδικασία αὐτή, δηλ. ὁ ὄρκος σὲ εἰκόνας ἁγίων, ἐξαιρετικῶς τιμωμένων, στὸ Εὐαγγέλιο προκειμένου νὰ ἐλεγχθῆ τὸ ἀληθὲς ἢ ψευδὲς τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ ὀρκιζομένου, πέρα βεβαίως τοῦ ἐπιβαλλομένου ὄρκου στὰ δικαστήρια πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸ. Ἡ συνήθεια αὐτὴ ἀπαντᾷ διαδεδομένη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους (βλ. ἐκτενῶς Φαῖδ. Κουκουλές, ΒΒΠ 3, 1949, σ. 362 κέξ.).

52. Ὁ.π., σ. 23, 13.

του Λουκιανού είναι, όπως έδειχθη σαφώς, στενή και δεδομένη. Ή αν οι λουκιανέιες διηγήσεις απέτελεσαν απευθείας πρότυπα διαμορφώσεως των ανωτέρω παραδόσεων στα αγιολογικά κείμενα, δεν μπορεί να υποστηριχθῆ με απόλυτη βεβαιότητα, παρά το γεγονός ότι ἡ περίοδος ζωῆς καὶ δράσεως τοῦ Λουκιανοῦ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου ἢ τοῦ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ζήσαντος Ὁσίου Ἰλαρίωνος. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ Λουκιανὸς διεκδικεῖ τὸ προνόμιο τῆς γραπτῆς διασώσεως των, πράγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τὸ κείμενό του ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσα πιθανότητα σταθερὴ ἀφετηρία γιὰ τὴν δημιουργία νεωτέρων παραδόσεων συναξαρικῶν καὶ ἄλλων.

Ἐνδεικτικὸ τῆς πιθανῆς ἐπιδράσεως τῶν διηγήσεων τοῦ Λουκιανοῦ καὶ μάλιστα τῆς συγκεκριμένης συγγραφῆς τοῦ Φιλοψευδῆ εἶναι ὅτι ἀνάλογα πρὸς τὰ ἀνωτέρω θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθοῦν καὶ γιὰ ἄλλες συναξαρικές διηγήσεις. Ἔτσι θαῦμα πού ἀναφέρεται στὸν Βίο Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου, συναφὲς πρὸς θαῦμα ἀποδιδόμενο στὸν ἅγιον Θεόδωρο, εἶναι ἀπολύτως συναφὲς πρὸς ἐπὶ μέρους ἐπεισόδιο τῆς διηγήσεως περὶ Περίχου τοῦ Λουκιανοῦ. Κατὰ τὸ θαῦμα αὐτὸ ξένος ἐπισκέπτῃς τῆς μονῆς ἀναχώρησε ἀπὸ αὐτῆ, ἀφοῦ ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ἁγίου ἀργυρῆ χώνη. Τὸ πρῶτ' ὅμως «ὡμολόγησεν ἡμῖν ὅτι διάστημα μιλίων τριάκοντα σχεδὸν περιπατήσας καὶ ἱκανῶς συγκλασθεὶς τὰ μεθόρια τοῦ μοναστηρίου οὐκ ἴσχυσα παρελθεῖν»⁵³. Κατὰ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Λουκιανὸ καὶ σχετιζόμενα μὲ τὴν σύληση τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Περίχου αὐτὸς πού ἀφαίρεσε τὰ ἀναθήματα «δι' ὄλης γὰρ τῆς νυκτὸς περιήει ἐν κύκλῳ τὴν αὐλὴν ὁ ἄθλιος ἐξελθεῖν οὐ δυνάμενος ὥσπερ εἰς λαβύρινθον ἐμπεισῶν, ἄχρι δὴ κατελήφθη ἔχων τὰ φώρια γενομένης τῆς ἡμέρας. Καὶ τότε μὲν πληγὰς οὐκ ὀλίγας ἔλαβεν ἀλούς»⁵⁴.

Καὶ περαιτέρω θαυματικὴ διήγηση πού ἀπαντᾷ στὸν Βίο τοῦ ἁγίου Ἡλίου τοῦ Σπηλαιώτου, μοναχοῦ στὴν Καλαβρία κατὰ τὸν 10ο αἰ., εἶναι ἀπολύτως συναφὲς πρὸς διήγηση πού περιέχεται καὶ στὸν Φιλοψευδῆ πᾶλιν τοῦ Λουκιανοῦ⁵⁵.

53. Βλ. Στέφ. Δ. Ἡμελλος, *Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκὴ παράδοσις*, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 82, ὅπου τὰ κείμενα καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές.

54. Λουκιαν. *Φιλοψ.* 20, πρβλ. καὶ ὁ.π., σ. 81.

55. Βλ. ἐκτενῶς Στέφ. Δ. Ἡμελλος, «Μία ἀρχαία λαϊκὴ παράδοσις ἀπὸ τὴν Κόρινθο», *Λαογραφικά, τόμος Γ'*, *Ποικίλα*, Ἀθήνα 1994, σ. 292 κέξ.

Προσθήκη: Ἀναφέρεται ἀορίστως ὅτι οἱ ἅγιοι ἐκδικοῦνται καὶ δέρον ὄσους δὲν προσφέρουν σ' αὐτοὺς τὸ λεγόμενο τάξιμο⁵⁶.

Σύμφωνα μὲ ἄλλη, νεώτερη, διήγηση ἡ Θεοτόκος ἔστειλε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἀόρατο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος γρονθοκόπησε καὶ μαστίγωσε ἀσεβῆ Ἀλβανό⁵⁷. Κατ' ἄλλη παράδοση, νεώτερη ἐπίσης, ὁ ἅγιος Διονύσιος Ζακύνθου ἐρράτισε ἐμφανισθεῖς τὴν νύκτα θρασὺν καὶ ἀναίσχυντο μοναχό, συγκεκριμένα γιὰ ἀνεπίτρεπτη ἀνυπακοή πρὸς τὸν ἡγούμενό του⁵⁸.

SUMMARY

STEPHANOS D. IMELLOS, Prof.

Two Miraculous Tales from the Philopseudes of Lucian and their Parallels in Hagiological Texts

The article examines and compares two traditional tales from the Philopseudes of Lucian with some hagiological tales of similar content and with other tales from Greece and elsewhere. The subject of the first tale is the punishment by miraculous beating of one who has committed sacrilege. The subject of the second is the miraculous neutralization by means of magic of some dangerous snakes.

The edificatory and didactic aim of the saint's biographer can be demonstrated by appeal to the general tradition of hagiographic narratives. Similar modern folk traditions may have easily come from such hagiological traditions. Irrespective of aims and variations, however, the relationship of the hagiographic tales with the tales of Lucian is clear. Whether the Lucianic tales are the direct models for the foundations of the traditions informing the hagiographic texts cannot be demonstrated with absolute certainty. Yet, such prototypes survived in written form thanks to Lucian, which means that his text was probably the starting point for new traditions, centering around saints' lives and otherwise, as is demonstrated by a consideration of wider material in traditions and of other evidence.

56. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησης», *Λαογραφία* 1 (1909-10), σ. 678.

57. Ἱερὴ διήγηση τῆς θαυματουργικῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Προυσιώτισσας, Ἀθήνα 1993, σ. 44 (ἐκδοσὴ Ἱερῆς Μονῆς Προυσσοῦ).

58. Βλ. Διονύσιος, Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ θαυματουργός, Ἀρχιεπίσκοπος Αἰγίνης ὁ ἐκ Ζακύνθου, βίος καὶ θαύματα, ἐκδ. «Κάλαμος», 2000, σ. 64-65.